

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО РЕЧТА НА ОМРАЗАТА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2018 Г.

С цел да установи степента на разпространение на речта на омразата в българското публично говорене, през 2013 г. Институт Отворено общество – София разработи специална методология и периодично провежда национално представителни социологически изследвания по темата. Данните от изследванията позволяват да бъдат осветени различни аспекти на публичната употреба на речта на омразата, основните канали за нейното разпространение, обществените групи, които са най-силно засегнати от нея, и обществените нагласи спрямо мерките, които се предприемат за ограничаване на това явление.

Този текст съдържа резултатите от национално представително проучване на общественото мнение, проведено през 2018 г., както и сравними резултати от три изследвания преди това, проведени съответно през 2013, 2014 и 2016 г.

През 2018 г. изследването е осъществено от екип в състав:

- **Георги Стойчев**, редактор
- **д-р Иванка Иванова**, автор
- **д-р Драгомира Белчева**,
*ръководител на екипа на теренното проучване,
статистическа обработка на данни*
- **д-р Петя Брайнова**, *статистическа обработка на данни*
- **Ралица Димитрова**, *организация и модерирание на фокус групи*

Изследването е осъществено и финансирано от Институт Отворено общество – София.

ISBN 978-954-2933-48-9

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Резюме	2	▶ Честота на употреба на реч, насърчаваща прояви на насилие	18
▶ За проучването	3	▶ Нагласи към криминализирането на речта на омразата и на престъпленията от омраза	20
▶ Контекст на провеждане на проучването	4	▶ Обществени нагласи спрямо публичните политики за ограничаване на речта на омразата	25
▶ Разпространение на речта на омразата	6	▶ Заключение и препоръки по отношение на политиките за ограничаване на речта на омразата	33
▶ Срещане на понятието „реч на омразата“	10		
▶ Обекти на речта на омразата	11		
▶ Популярност на отделни негативни представи спрямо малцинствени групи	13		
▶ Медии на речта на омразата	15		
▶ Говорители с речта на омразата	16		

РЕЗЮМЕ

Речта на омразата има трайно присъствие в българската политическа и медийна среда. През 2018 г. около половината от респондентите в национално представително изследване заявяват, че са чували в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представителите на етнически, религиозни или сексуални малцинства. Този резултат остава почти без промяна през последните пет години. Променя се единствено интензитетът на употреба на реч на омразата спрямо различните засегнати групи.

Макар че най-голям дял от хората, които са срещали реч на омразата през годината, съобщават, че са я чували от телевизията, разрезът по демографски групи показва, че достъпът до интернет е основна предпоставка за по-често срещане на речта на омразата: обществените групи, които имат повече достъп до интернет (млади, образовани, живеещи в София), съобщават значително по-често от средното за страната, че срещат реч на омразата, и много по-често, отколкото обществените групи, които използват по-слабо интернет (по-възрастни, по-слабо образовани, живеещи в селата). Освен това в сравнителен план значението на телевизията като средство за разпространение на реч на омразата трайно намалява: ако през 2013 г. 75% от тези, които са чували реч на омразата, са я срещали по телевизията, през 2018 г. този дял пада до 56%. Нараства обаче, макар и малко, значението на обществените места (ресторанти, кафенета, обществения транспорт) като място за срещане на реч на омразата.

Делът на хората, които са чували самите изрази „реч на омразата“, „език на омразата“ или „враждебна реч“, леко нараства: през 2016 г. около 45% от респондентите съобщават, че са чували понятията, докато през 2018 г. този дял е 52%. Увеличеното срещане на етикета „реч на омразата“ през последните две години свидетелства за известно повишаване на общественото внимание към самия проблем и вероятно се дължи на прилагането на отделни граждански кампании за регистриране и противодействие на явлението. За анкетираните обаче е трудно да определят какво точно представлява „реч на омразата“, кои форми са престъпни и кои са просто обществено непри-

емливи и как следва да се реагира при срещането на такива изрази. Това показва, че публични политики за противодействие на речта на омразата или изцяло отсъстват, или, доколкото ги има, са с ограничен ефект.

Ромите биват трайно възприемани като основен обект на речта на омразата – за четирите проведени изследвания най-висок дял сред хората, които са чували реч на омразата, съобщават, че тя е била насочена срещу роми. През 2018 г. съобщаването за срещане на реч на омразата срещу хомосексуалните нараства двойно спрямо нивата от 2016 г., докато намалява спрямо всички останали изследвани групи, вкл. роми, турци, мюсюлмани и чужденци. През 2018 г. хомосексуалните са втората най-засегната от речта на омразата малцинствена група, веднага след ромите, и този резултат съвпада с интензивните дебати около провалната ратификация на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие (Истанбулска конвенция)¹. Наблюденията през последните 5 години показват, че самото явление реч на омразата се развива на отделни вълни, които са в пряка връзка с политическата конюнктура и засягат различни малцинства, но поддържат в общественото пространство един постоянен фон на тревожност и напрежение.

Значително мнозинство от гражданите (77% през 2018 г.) не одобряват публичното използване на реч на омразата. Най-голяма група от респондентите (46%) са съгласни, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо тях. Значителен дял (57%) са на мнение, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които използват публична реч на омразата.

Засилването на националистическите тенденции в политиката обаче и трайното безразличие на правоохранителните органи към престъпленията, свързани с расова, етническа и религиозна омраза, водят до отлив на обществена подкрепа за наказателната политика: през 2018 г. делът на тези,

¹ Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, приета от Комитета на министрите на Съвета на Европа на 7 април 2011 г.

които знаят, че речта на омразата и извършването на насилие заради етническа, расова или религиозна омраза са престъпления, е най-нисък за периода на последните 5 години. Същевременно намалява дялът на тези, които биха подали сигнал в полицията, ако станат свидетели на публична употреба на реч на омразата – от 26% през 2014 г. до 17% през 2018 г. Намалява и одобрението за наказателно преследване на политици и журналисти, които използват публично реч на омразата – броят на съгласните, че трябва да има такова наказателно преследване, спада от 66% през 2013 г. до 57% през 2018 г. С аналогичен дял намалява и броят на съгласните с наказателноправното преследване на проявите на агресивен национализъм – за пет години има спад от 10% на тези, които са съгласни, че агресивният национализъм трябва да бъде преследван по наказателноправен ред (от 73% през 2013 г. до 63% през 2018 г.).

Непроменено обаче остава общественото одобрение за „финансови“ мерки за противодействие на речта на омразата: през 2018 г., както и през 2016 г., най-значителен дял от респондентите (64%) са съгласни, че трябва да бъде ограничено

държавното финансиране за политически партии, чиито ръководители използват реч на омразата. Значително одобрение има и за ограничаването на предоставянето на публични средства на медии, които използват реч на омразата. През 2018 г. 57% от респондентите са съгласни, че трябва да бъде ограничено предоставянето на публични средства на медии, ако техните журналисти правят изказвания, изразяващи неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства.

Както беше препоръчано и през 2016 г., необходимо е правоохранителните органи да насърчават съобщаването на речта на омразата като престъпление и да укрепват доверието на определени малцинствени групи в своята безпристрастност и компетентност. Една национална политика обаче за противодействие на речта на омразата не може да разчита само на органите на наказателно преследване. Ключова е ролята на системата на образованието (през подобряване на гражданското образование и медийната грамотност) и включването на мерки против речта на омразата в правилата за административно регулиране на финансирането на политически партии и медии с публичен ресурс.

Таблица 1. Профил на респондентите

По пол	Брой	Дял (%)
Мъже	522	44
Жени	647	55
Без отговор	10	1
Общо	1179	100
По възраст	Брой	Дял (%)
18–29 години	178	15
30–44 години	284	24
45–59 години	282	24
Над 60 години	392	33
Без отговор	43	4
Общо	1179	100
По етническа група	Брой	Дял (%)
Българска	971	82
Турска	83	7
Ромска	93	8
Друга	15	1
Без отговор	17	1
Общо	1179	100

ЗА ПРОУЧВАНЕТО

Настоящият анализ се основава на данни от четири национално представителни проучвания на общественото мнение, проведени от Институт Отворено общество – София през юли 2013, юни – юли 2014, април – май 2016 и през април 2018 г.² Целта на изследванията е да се оценят разпространението и обществените нагласи към използването на речта на омразата в България, като под „срещане на реч на омразата“ се има предвид честотата, с която респондентите съобщават, че са чували в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинствени групи. Изследването не покрива всички възможни форми на изразяване, а само изказвания.³

² Анализите на резултатите от проучванията през 2013, 2014 и 2016 г. са обобщени и публикувани като отделни доклади под името „Обществените нагласи спрямо речта на омразата в България“ и са достъпни на български и английски език на уебстраницата на Института (www.osis.bg). Данните от проучванията са публикувани и на сайта www.opendata.bg

³ За възприетото в изследванията определение на език/реч на омразата вж. първия доклад от серията „Обществени нагласи спрямо езика на омразата в България“, Институт Отворено общество – София, 28.XI.2013 г., достъпен в интернет на адрес www.osis.bg

Всички проучвания са проведени по стандартизирана анкетна карта по метода интервю „лице в лице“. Респондентите са подбрани сред пълнолетните граждани на страната чрез вероятностна и двустепенна гнездова извадка, която е стратифицирана по административни области (NUTS III) и тип населено място (град/село).

През 2018 г. проучването е финансирано със средства на Институт Отворено общество – София. От планирани 1200 интервюта са реализирани 1179. Максималната допустима грешка (при 50% относителен дял и 95% гаранционна вероятност) е $\pm 2,8\%$.

С цел изясняване на резултатите от количественото изследване и проверка на някои обяснителни хипотези бяха организирани и две фокус групи: на 22.VI.2018 г. беше проведена фокус група с шест учители от областен град в югоизточната част на страната, а на 03.VII.2018 г. – фокус група с 5 мъже и 2 жени от ромски произход в областен град в Северозападна България.

КОНТЕКСТ НА ПРОВЕЖДАНЕ НА ПРОУЧВАНЕТО

За първите десет години от членството в ЕС България запазва позицията си на най-бедна държава членка. През 2018 г. брутният вътрешен продукт на човек от населението по стандарт на покупателната способност в България представлява едва 49% от средното за държавите – членки на ЕС. В Румъния и Хърватска, които също много изостават по този показател, брутният вътрешен продукт на човек от населението представлява съответно 61 и 63% от средното за ЕС. Въпреки това между 2017 и началото на 2018 г. макроикономическите показатели на национално ниво отбелязват по-скоро положителни тенденции. През 2017 г. заплатите и доходите в България се повишават с около 10%, но ръстът е все още недостатъчен, за да се компенсира изоставането от останалите европейски държави.⁴ През 2017 г. заетостта сред хората в активна възраст (20–64 години) в България нараства и достига 71,3% при средно за държавите – членки на ЕС, от 72,2%. Ръстът на заетостта в България е 3,6%

⁴ Данните са от публикацията „Жизненият стандарт в България е наполовина от средния в Европа и през 2017 г.“, в „Капитал“ от 20.VI.2018 г.

спрямо 2016 г. и е най-високият регистриран ръст на заетостта в държава – членка на ЕС, за периода.⁵

В политически план страната е сравнително стабилна след четиригодишен период на чести предсрочни парламентарни избори и две служебни правителства. На пръв поглед политическият сектор е силно фрагментиран. При последните предсрочни парламентарни избори (26.III.2017 г.) в Народното събрание влязоха общо пет формации. Най-голямата политическа сила в страната – ГЕРБ, е подкрепена от 34% от гласоподавателите, БСП е втора политическа сила с 28%, Коалиция „Обединени патриоти“ (Атака, ВМРО и НФСБ) – с 9%, Движението за права и свободи (ДПС) – също с 9%, и политическа партия „Воля“ – с 4%.

От 4.V.2017 г. страната се управлява от трето правителство, съставено с водещата роля на партия ГЕРБ, която управлява в коалиция с трите националистически формации от „Обединени патриоти“. Партия „Воля“ няма представители в правителството, но при гласуването му в Народното събрание го подкрепи. По отделни важни гласувания ГЕРБ получава подкрепата и на двете опозиционни политически сили – ДПС и БСП: ДПС подкрепи правителството в началото на януари 2018 г. за преодоляване на вето на президента върху новия антикорупционен закон; БСП подкрепи правителството в началото на юни 2018 г. при решението за размразяване на проекта за изграждане на втора атомна електроцентрала в Белене. В тази обстановка на 24.I.2018 г. президентът Румен Радев заяви: „Парламентарната република атрофира. Парламентът се превръща в нотариат, който официализира решенията на правителството“.⁶

През 2018 г. страната продължава да бъде определена от външни наблюдатели като „полуконсолидирана демокрация“ – според изследването на „Фрийдъм хаус“ „Нации в преход“. Спрямо 2009 г. България отбелязва влошаване по всички наблюдавани от „Фрийдъм хаус“ показатели. През 2018 г. оценката по показателя „Национално демократично управление“ е 3,75.⁷ Спадът се дължи на влошаване на оценката по показател „Местно демократично управление“, като авторите на изследването посочват, че „заради високата задължнялост на някои общини (особено в селските райони) нараства тяхната зависимост от централния бюджет, увеличава се партийният патронаж на мест-

⁵ Данните са от Eurostat, Newsrelease 68/2018 – 20 April 2018.

⁶ Вж. „Радев се обяви за пазител на демокрацията и свободата на словото“, публикация в интернет сайта www.mediapool.bg от 24.I.2018 г.

⁷ Скалата на оценяване е разположена между 1 (най-високо ниво на демокрация) и 7 (най-ниско ниво на демокрация).

но ниво, възможностите за икономическа активност и нови инициативи са ограничени“. По отношение на свободата на медиите „Фрийдъм хаус“ отбелязва, че „българската медийна среда значително се е влошила през последните години с нарастването на речта на омразата и насилието над журналисти. Прозрачността за собствеността на медиите продължава да бъде сериозен проблем, както и обвързването на медиите с политика, медийни монополи, липса на прозрачност в източниците на финансиране“.⁸

Допълнителен риск пред демократичното управление в страната е трайно ниската ефективност на правоохранителните органи по отношение на разследването и наказването на престъпления по високите етажи на властта, вкл. корупция и организирана престъпност. След 2006 г. България и Румъния са единствените две държави – членки на ЕС, които са под специално наблюдение от страна на Европейската комисия за продължаване на реформите в съдебните системи, започнати по време на преговорите за членство. Слабата ефективност на прокуратурата и полицията в България не засяга само престъпленията, които са предмет на специално наблюдение от страна на Европейската комисия, но личи и от данните за работата на институциите изобщо: между 2010 и 2017 г. общият брой на новообразуваните досъдебни производства и на внесените в съда прокурорски актове е спаднал с около една четвърт.

Общественото доверие в органите на съдебната власт и в институциите изобщо е много ниско – през 2018 г. едва около 28% от гражданите се доверяват на националните съдилища и едва 15% имат доверие в Парламента. Между 2016 и 2018 г. общественото доверие в институциите се понижава: доверието в Народното събрание спада от 22% (2016 г.) до 15% (2018 г.), доверието в политическите партии пада от 17 до 10%, доверието в правителството пада от 27 до 22%.

През първата половина на 2018 г. България пое за първи път Председателството на Съвета на ЕС. В началото на Председателството правителството заяви, че разширяването на ЕС към страните от Западните Балкани ще бъде един от неговите основни приоритети. Централно събитие на Председателството стана Срещата на върха ЕС – Западни Балкани, проведена в София на 17.V.2018 г. В Декларацията от срещата се казва, че ЕС препотвърждава категорично подкрепата за европейската перспектива на Западните Балкани

⁸ Freedom House, Nations in Transit 2018, достъпен в интернет на адрес <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/bulgaria>

и обещава засилена подкрепа за политическите, икономическите и социалните преобразувания в региона при условие на видим напредък в отстояването на принципа за върховенство на правото. Възобновяването на перспективата за членство в ЕС на държавите от Западните Балкани се отчита като най-големия успех на Българското европредседателство.

Самият процес на европредседателство има и голямо значение за укрепване на капацитета на националната администрация – в работата на Председателството са били ангажирани над 2000 служители. Според наблюдател „това е кадрови потенциал, който тегли България напред и от който имат полза дори и най-недоволните от Председателството“.⁹

Въпреки положителните данни за икономическото развитие и за външнополитическите успехи защитата на основните граждански права продължава да поставя редица проблеми. Годишният доклад на БХК за състоянието на правата на човека през 2017 г. отчита „цялостно влошаване на обществения климат, свързан с правата на човека, междуетническата и религиозната толерантност“, ограничаване на възможностите за политики за интеграция на малцинства и бежанци, влошено сътрудничество между властите и неправителствените правозащитни организации заради влизането в управлението на националистическите формации от „Обединени патриоти“.¹⁰

Докладът отбелязва като сериозен проблем „използването на расистка и ксенофобска реторика“ от политици и журналисти. На 21.III.2017 г. (непосредствено преди парламентарните избори на 26-и същия месец) представители на „Обединени патриоти“ организираха протести и барикади в три от граничните контролно-пропускателните пунктове по границата с Турция с цел да попречат на влизането в страната и на участието в изборите на български турци. По време на протестите беше документиран случай, при който един от лидерите на формацията – Валери Симеонов, председател на НФСБ, блъска и дърпа чантите на възрастна жена и ѝ пречи на мине през границата. Покъсно той казва: „Тая, пълничката баба, между другото, нямате представа колко нагла беше. Тя е единствената, която нямаше намерение да се върне и си знаеше правата. Бяха много добре подготвени“.¹¹

⁹ Веселин Желев, Made in Bulgaria, Клуб Z, 2.VII.2018 г.

¹⁰ Български хелзинкски комитет, „Правата на човека в България през 2017 г.“, с. 14.

¹¹ Вж. „Валери Симеонов: Тая, пълничката баба, беше нагла! Знаеше си правата! Поне 2/3 от автобусите от Турция не тръгнаха, благодарение на нас, смята лидерът на ОП“, в. „Сега“ от 27.III.2017 г.

След парламентарните избори коалицията „Обединени патриоти“ излъчи свои представители в правителството, а самият Валери Симеонов беше избран за заместник министър-председател с ресор икономическата и демографската политика и стана председател на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси. В знак на протест срещу избирането на Валери Симеонов начело на Съвета, както и заради ниската ефективност на институцията, в края на април 2017 г. почти всички ромски организации напуснаха Съвета.¹² През октомври 2018 г. Валери Симеонов беше сменен като председател на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси от вицепремиера Томислав Дончев.

В началото на 2018 г. беше регистрирано и значително отстъпление по отношение на защитата на правата на жените заради отказа за ратифициране на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие (т.нар. Истанбулска конвенция). Конвенцията беше подписана от България през 2016 г. и на 3.I.2018 г. правителството гласува решение за внасяне в Народното събрание на проект за ратификация на Конвенцията. При гласуване на решението в правителството министрите от коалицията „Обединени патриоти“ гласуваха „против“ с аргумента, че „по този начин се осигурява възможност за признаване от България на наличието на „трети пол“, и с твърдението, че се създава задължение за България да легализира еднополовите бракове.¹³ Възраженията на националистите бяха раздути в агресивна кампания в социалните и традиционните медии, съдържаща редица неверни твърдения и подклаждаща сексистки и хомофобски настроения. В резултата на кампанията на 7.III.2018 г. правителството официално оттегли предложението за ратификация на Конвенцията. Докладът на БХК отбелязва, че дебатът е бил ирационален, „много от участниците в дебата загърбиха изцяло предмета на този международен договор, въведоха теми, които са му изцяло чужди, и го употребиха за собствени си политически и идеологически цели, открито подбуждайки към дискриминация спрямо жените, хомофобия, трансфобия и омраза към ценностите, на които е основано членството на България в меж-

дународни организации на европейско и глобално ниво“.¹⁴

През лятото на 2018 г. по въпроса се произнася и Конституционният съд, като заявява, че ратифицирането на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие би противоречало на Българската конституция. Съдът намира, че „чрез дефинирането на „пол“ като социален конструкт всъщност се релативизират границите на двата пола – мъж и жена, като биологично детерминирани. Ако обаче обществото загуби способността си да прави разлика между жена и мъж, борбата срещу насилието над жените остава само формален, но неизпълним ангажимент“.¹⁵

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

През 2018 г. речта на омразата широко присъства в българския обществен живот: половината от респондентите (51%) съобщават, че през изминалите 12 месеца са чували в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представителите на етнически, религиозни или сексуални малцинства (фиг. 1). През 2018 г. има известно намаление спрямо 2016 г., когато 58% от респондентите съобщават, че са чували подобни изказвания.

Съобщаването за срещане на речта на омразата варира в отделните региони на страната. Респондентите, които са чували реч на омразата през изминалата година, са с около 10% над средното за страната в Северен централен район (СЦР) и в Югозападен район (ЮЗР) с център София, а най-малко – в Североизточен район (СИР). В СИР респондентите, които съобщават, че през последната година са чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на различни малцинствени групи, са само 27%, т.е. почти наполовина по-малко спрямо средното за страната.

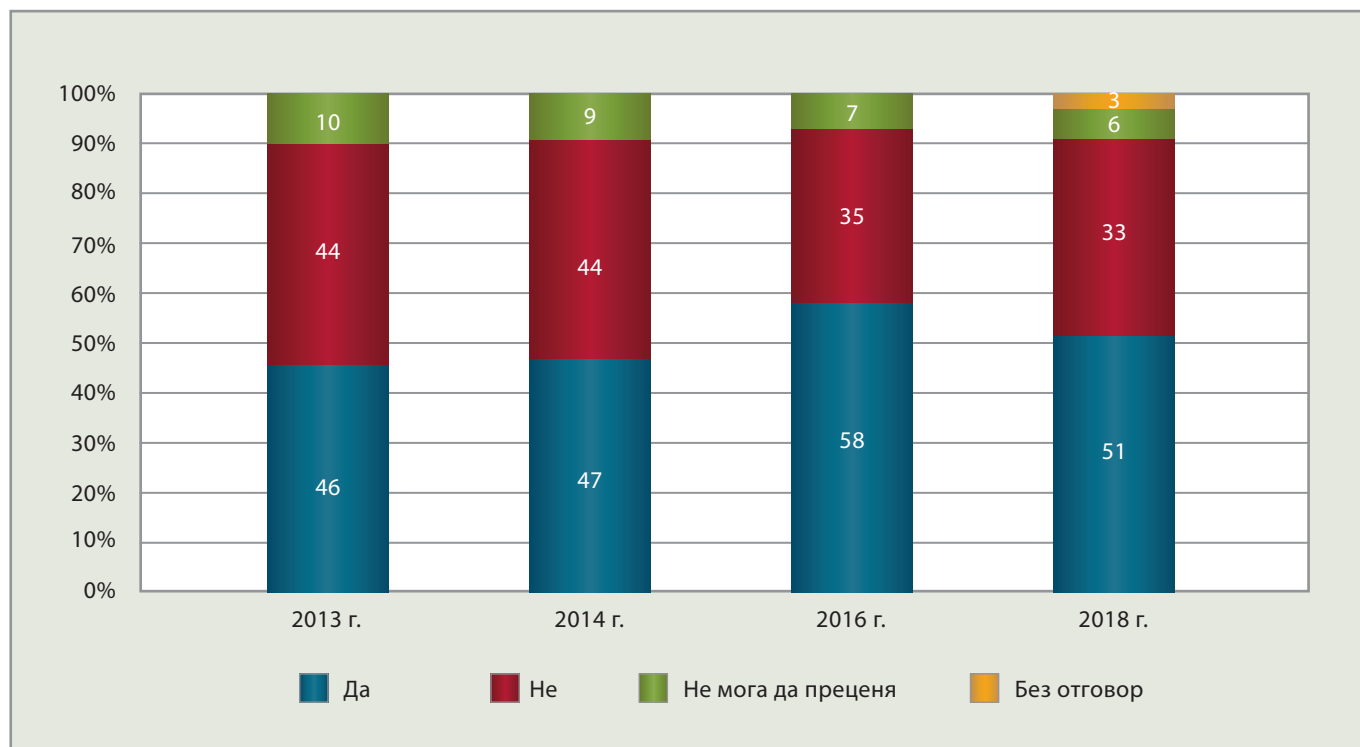
Регионалните различия по отношение на съобщаването за срещане на реч на омразата са трайни – данните от 2018 г. възпроизвеждат в значителна степен

¹² Вж. „НПО-та срещу Симеонов: Не очакваме еволюция от него!“, публикация от 1.VI.2017 г. в електронния сайт www.dnes.bg

¹³ Цитатите са от статията „Вицепремиерът Валери Симеонов обяви: осем министри гласуваха против решението за Истанбулската конвенция“, Правен свят, 3.I.2018 г., достъпна в интернет на адрес www.legalworld.bg

¹⁴ Български хелзинкски комитет, „Правата на човека в България през 2017 г.“, с. 147.

¹⁵ Решение на Конституционния съд № 13 от 27.VII.2018 г. по Конституционно дело № 3/2018 г., обн., ДВ, № 65/7.VIII.2018 г.

Фиг. 1. Честота на срещане на реч на омразата

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

установените с данните от изследването през 2016 г. По-честото съобщаване за срещане на речта на омразата не означава непременно, че в СЦР и в ЮЗР се използва повече реч на омразата, отколкото в СИР (фиг. 2). Възможно е респондентите в СЦР и в ЮЗР, за разлика от останалите, да „чуват“ речта на омразата, да могат да я разпознаят и отграничат от общото политическо говорене.

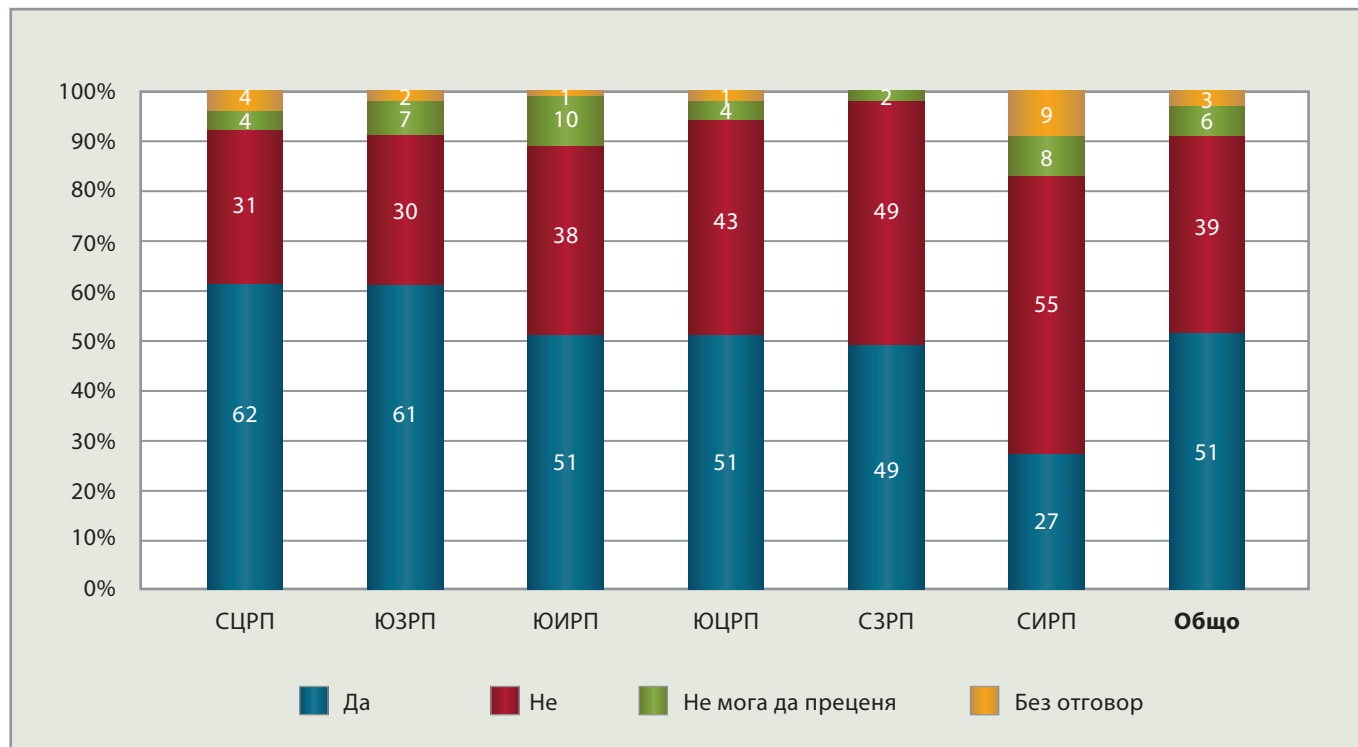
За честотата на съобщаване за срещане на реч на омразата значение има и видът на населеното място по местоживееене на респондентите. Хората, които живеят в София, съобщават значително по-често от средното за страната, че през последните 12 месеца са чували в публичното пространство изказвания, които представляват реч на омразата. Живеещите в селата, обратно – съобщават малко по-рядко от средното за страната, че са срещали реч на омразата (фиг. 3).

Образованието на респондентите е важен фактор за разпознаване на речта на омразата. По-високо образованите респонденти съобщават по-често от средното за страната, че през последната година са чували в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо

представители на различни малцинствени групи. Ако сред най-високо образованите 62% потвърждават, че са чували реч на омразата, а 29% отричат, при хората с основно образование съотношението е обратното: 29% съобщават, че са чували реч на омразата, а 62% – че не са (фиг. 4). При по-ниско образованите респонденти има висок дял на хората, които отговарят, че не могат да преценят, или изобщо предпочитат да оставят въпроса без отговор. Така всеки пети от респондентите с начално или по-ниско образование е избегнал да отговори на въпроса.

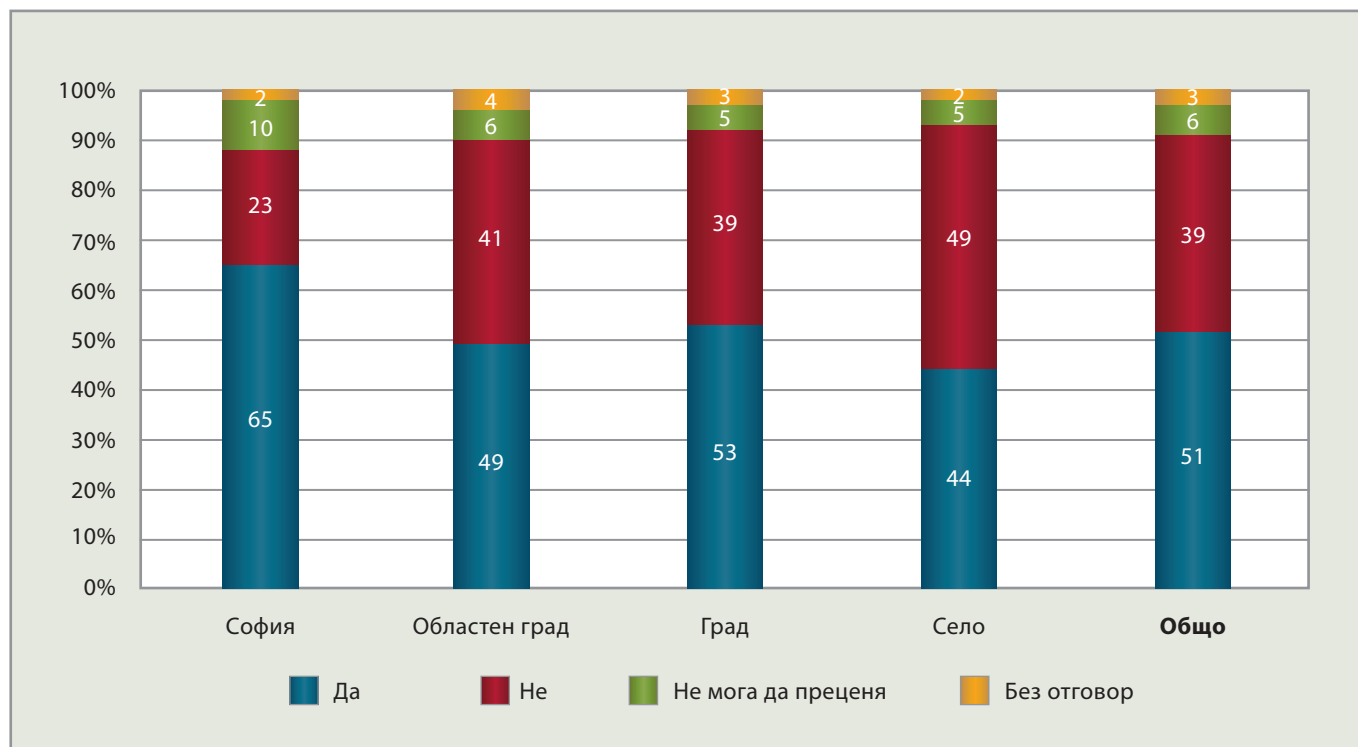
По-младите хора съобщават, че са срещали реч на омразата по-често от средното за страна: 66% от хората във възрастовата група между 18 и 29 години през изминалата година са чували публични изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на определени малцинствени групи; при хората над 60-годишна възраст този дял е 41%. Значителните разлики в съобщаването за срещане на реч на омразата по възраст, образование и тип на населеното място се намират в определена корелация с навиците за използване на интернет: по-младите, по-образованите и живеещите в София хора по-често

Фиг. 2. Честота на срещане на реч на омразата през 2018 г. – влияние на регионалните различия

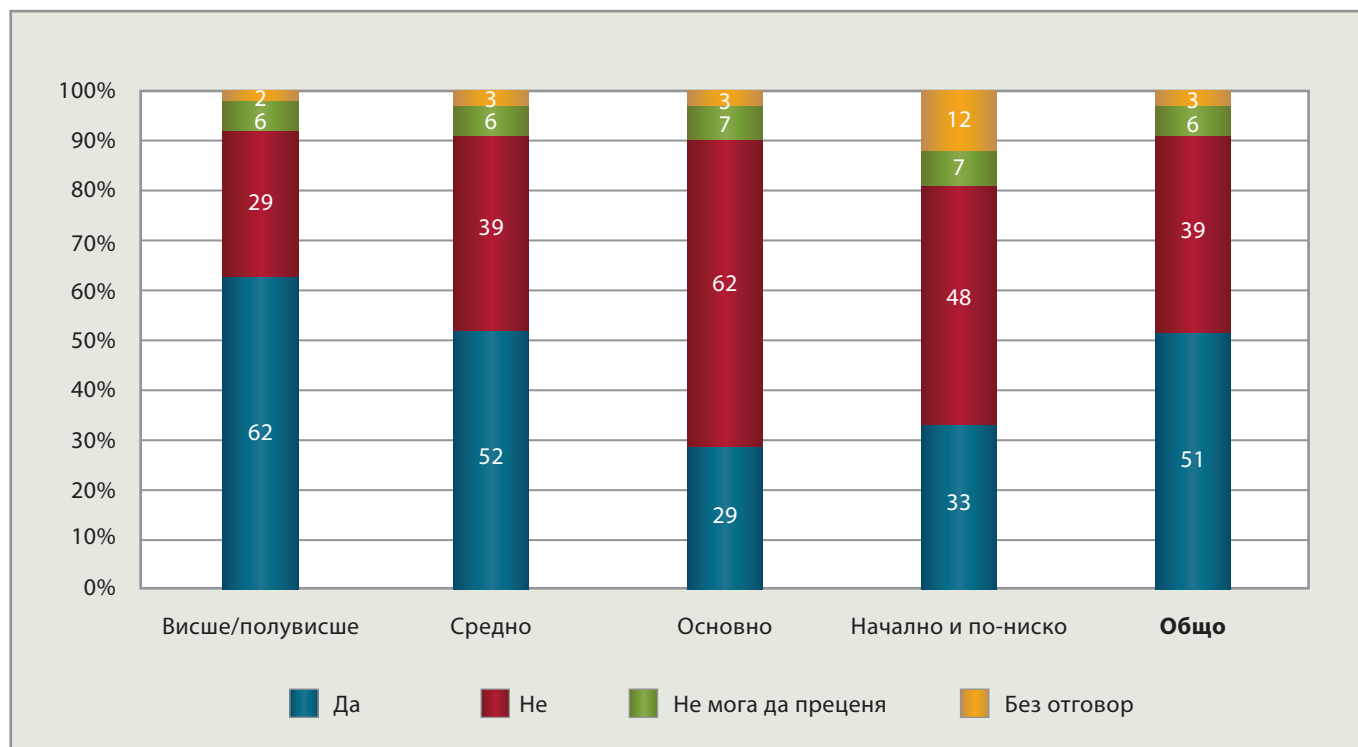

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 3. Честота на срещане на реч на омразата през 2018 г. – влияние на градската среда

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 4. Честота на срещане на реч на омразата през 2018 г. – влияние на образованието

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

ползват интернет и съобщават, че срещат реч на омразата, по-често в сравнение с по-възрастните, по-слабо образованите и живеещите в селата. От една страна, несъмнено по-образованите хора са по-способни да различат явлениято „реч на омразата“ и да квалифицират като израз на неодобрение, заплаха или агресия определено говорене. Но достъпът до интернет е вероятно също много важен фактор за честотата на срещане на реч на омразата. Преобладаващият дял от младежите на възраст до 29 години (84%) всеки ден отделят време за сърфиране в интернет, но при хората на възраст над 60 години този дял е само 10%. Едва 5% от младежите съобщават, че никога не сърфират в интернет, докато при хората над 60 години този дял е 79%. Само 17% сред хората с висше или полувисше образование изобщо не сърфират в интернет, докато за хората с начално и по-ниско образование този дял е 72%.

По-слабо образованите и по-възрастните хора употребяват малко интернет; тяхната основна медия е телевизията и съответно по-рядко съобщават, че са срещали реч на омразата. Това вероятно обяснява и защо живеещите в селата по-рядко казват, че са срещали реч на омразата в сравнение с живеещите в Со-

фия. Сред първата група преобладават по-възрастни и по-слабо образовани хора, които не използват интернет: 41% от живеещите в селата са над 60-годишна възраст, а хората на възраст между 18 и 29 години (които най-активно използват интернет) в селата са само 10%.

Тези особености на разпространението на речта на омразата в интернет обясняват донякъде и разликите във възприятията, които се наблюдават във връзка с етническия произход на респондентите. Делът на хората, ползващи интернет всеки ден, сред респондентите, които се самоопределят като роми, е само 30% и съответно около 40% сред тези, които се самоопределят като турци, в сравнение с 46% средно за страната. Може да се предположи също така, че турскоезичните роми и турците гледат по-малко българска телевизия в сравнение с останалите групи респонденти. Във връзка с това респондентите, които се самоопределят като роми, и тези, които се самоопределят като турци, съобщават малко по-рядко от средното за страната, че са срещали реч на омразата.

Въпреки че около половината от респондентите в количественото изследване през последните пет години съобщават, че са чували публични изказвания,

които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинствени групи, проведените в рамките на изследването фокус групи показват, че за учителите, както и за ромите е много трудно да определят какво точно представлява „реч на омразата“, кои форми са престъпни и кои са просто обществено неприемливи и как следва да се реагира при срещането на такива изрази.

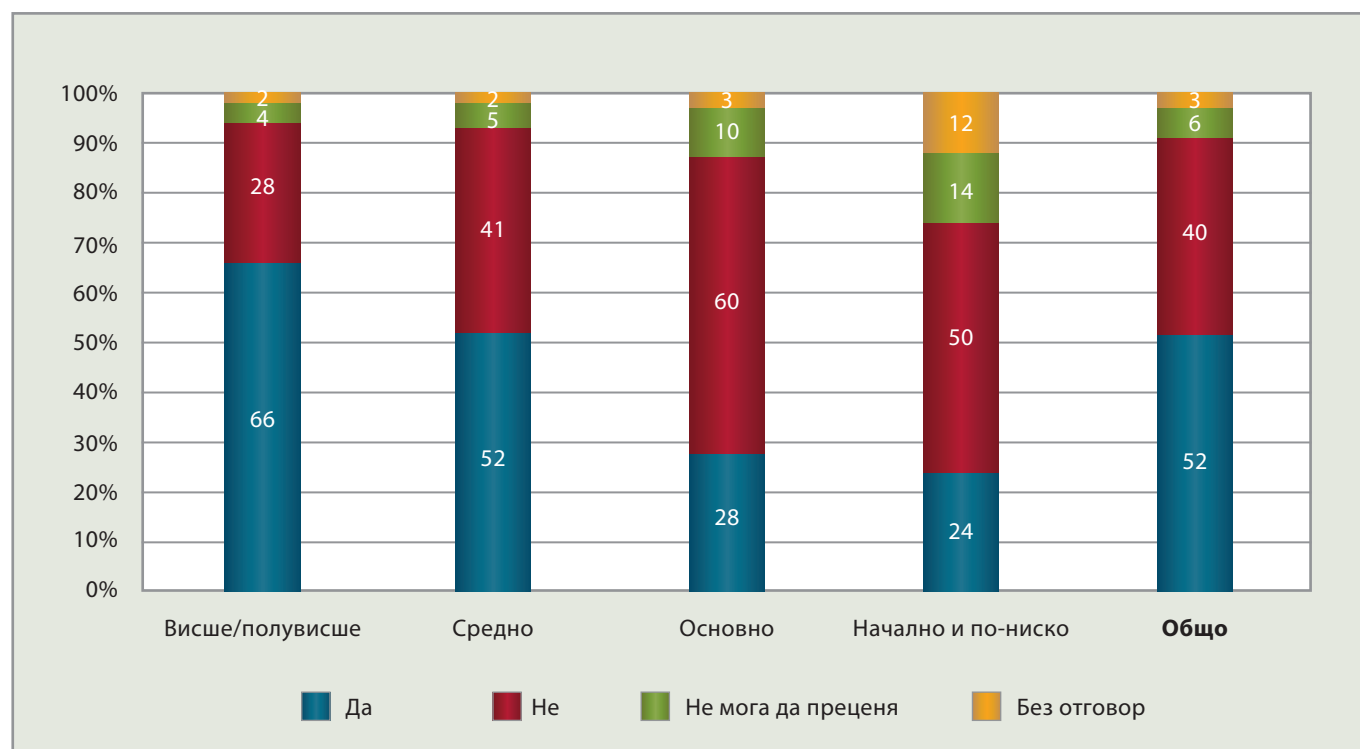
Проведената фокус група с учители показва, че установените нагласи в предишното изследване (през 2016 г.) са валидни и към настоящия момент. Една от участващите във фокус групата учителки възхвалява реда и сигурността, налагани в Гърция от въоръжени паравоенни активисти на партията „Златна зора“, и твърди, че „американците“ подкрепят само програми за ромите, а „българите са на изчезване“. Тези нейни изказвания биват приети безкритично от останалите учители в групата. Участващите във фокус групата учители като цяло не различават речта на омразата от обидата, клеветата или употребата на груб и циничен език в училище. Те смятат, че употребата на реч на омразата от ученици е проблем на тяхното домашно възпитание, а не на училищната среда, и като учители те не са отговорни и нищо не могат да направят за ограничаване на нейното използване.

СРЕЩАНЕ НА ПОНЯТИЕТО „РЕЧ НА ОМРАЗАТА“

Около половината от респондентите в количественото изследване съобщават, че са чували словосъчетанията „реч на омразата“, „език на омразата“ и „враждебна реч“, чрез които понятието „hate speech“ се превежда на български език, в сравнение с 40%, които не са. Делът на хората, които са чували „етикета“, е показателен за това доколко „речта на омразата“ бива разпознавана от хората като отделно явление, т.е. показва ни до каква степен до хората са достигнали послания, които осъждат употребата на реч на омразата, а и индиректно свидетелства за наличието и успеха на публични политики за нейното ограничаване.

Въпреки че честотата на срещане на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на отделни малцинства, между 2016 и 2018 г. леко намалява, делът на хората, които са чували понятията „реч на омразата“, „език на омразата“ или „враждебна реч“ за същия период, леко нараства: през 2016 г. около 45% от респондентите съобщават, че са чували понятията, докато през 2018 г. този

Фиг. 5. Срещане на понятието „реч на омразата“ през 2018 г. – влияние на образованието

Въпрос: Чували ли сте някой от изразите „език на омразата“, „реч на омразата“ или „враждебна реч“?

дял е 52%. Освен това през 2018 г. делът на тези, които са чували понятията, е значително по-висок от дела на тези, които не са, за разлика от 2016 г., когато делът на тези, които не са чували понятията (47%), е по-висок от дела на тези, които са ги чували (45%). Увеличеното срещане на етикета „реч на омразата“ през последните две години свидетелства за известно повишаване на общественото внимание към самия проблем и вероятно се дължи на прилагането на отделни граждански кампании за регистриране и противодействие на явлението.

Определени демографски фактори и най-вече образованието имат решаващо значение при съобщаването за срещане на понятията „реч на омразата“, „език на омразата“ и „враждебна реч“. Сред хората с висше или полувисше образование значително повече съобщават, че са ги чували – 66%, при средно за страната 52%. Само 24% сред тези, които имат начално и по-ниско образование, съобщават, че са чували тези понятия (фиг. 5). Етническият произход също има определено значение – сред респондентите, които се самоопределят като българи, делът на тези, които са чували понятията, е 54%, докато сред тези, което се самоопределят като роми, е 43%, а сред тези, които се самоопределят като турци – 35%. Това може да се дължи на езиковата бариера, тъй като за много от респондентите, които се самоопределят като турци и като роми, българският не е основен език. В проведената фокус група с роми например няколко от участниците вместо „реч на омразата“ използват израза „омразата на речта“. Слабото познаване на понятието сред самите роми показва, че доколкото има изобщо такива, марките и политиките за разпознаване и защита срещу речта на омразата са най-недостъпни точно за най-засегнатите групи.

ОБЕКТИ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

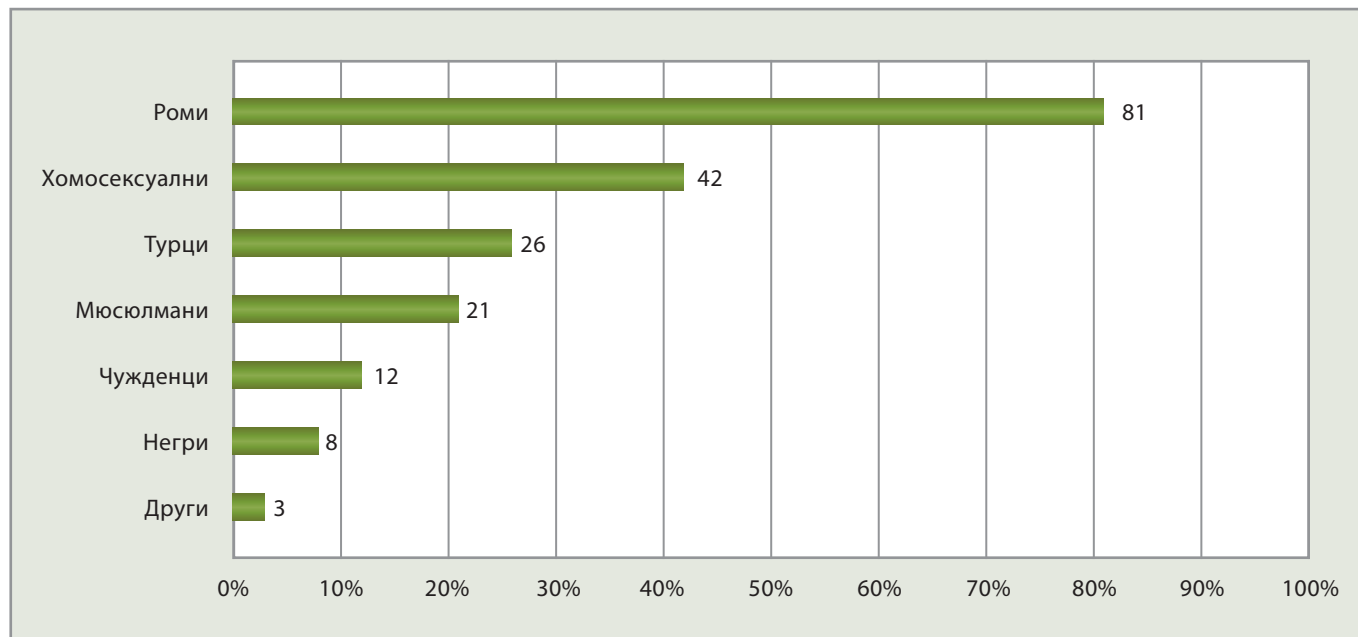
Най-голям дял от хората (81%), които са чували в публичното пространство реч на омразата, споделят, че тя е била насочена срещу роми. През 2018 г. според възприятията на респондентите хомосексуалните са втората малцинствена група, която е била най-често обект на реч на омразата – 42% от тези, които са чували реч на омразата, съобщават, че тя е била насочена срещу хомосексуални. През 2018 г. за

разлика от трите предишни изследвания речта на омразата срещу хомосексуални е много по-значителен феномен, отколкото тази срещу турци (26% от респондентите, които са чували реч на омразата през изминалата година, съобщават, че тя е била насочена срещу турци), и точно два пъти по-често срещана, отколкото речта на омразата срещу мюсюлмани (21% от тези, които са чували през изминалата година реч на омразата, съобщават, че тя е била насочена срещу мюсюлмани).

От гледна точка на малцинствените групи, които биват най-често възприемани като обекти на речта на омразата, през 2018 г. няма разлика спрямо данните от изследванията през 2014 и 2016 г. През 2013 г. бяха регистрирани само три малцинствени групи, които бяха възприемани от респондентите като значим обект на речта на омразата: роми, турци и хомосексуални. При изследванията от 2014 г. към тези три групи се добави и групата на чужденците като често срещан обект на речта на омразата заради вълната от ксенофобски публични изказвания, последвала увеличението приток на бежанци и мигранти през страната след есента на 2013 г. През 2016 г. посочването на мюсюлманите като обект на речта на омразата рязко нарасна и се оформи групата от петте цитирани по-горе малцинства, които биват възприемани от хората като най-чест обект на речта на омразата, както потвърждават и данните през 2018 г. (фиг. 6).

От гледна точка на важността на отделните засегнати малцинствени групи картината на обществените нагласи през 2018 г. показва съществена разлика спрямо данните от 2016 г. Между 2016 и 2018 г. единствената група, спрямо която нараства речта на омразата, са хомосексуалните – ако през 2016 г. 21% са чували реч на омразата срещу хомосексуални, през 2018 г. те са вече 42% и това е най-високото измерено ниво от четирите изследвания досега. При всички останали групи, като роми, мюсюлмани, турци и чужденци, честота на срещане на реч на омразата намалява между 2016 и 2018 г. Основната причина за рязкото покачване на честотата на срещане на реч на омразата срещу хомосексуални е свързана с публичния дебат от първите месеци на 2018 г. около ратифицирането на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие (известна също като Истанбулската конвенция). Макар че основна цел на Конвенцията е да осигури правна рамка за защита на жените от всички форми на насилие, поводът беше използван от определени политически и медийни среди за разпалване на хомофобски нас-

Фиг. 6. Обекти на речта на омразата през 2018 г.

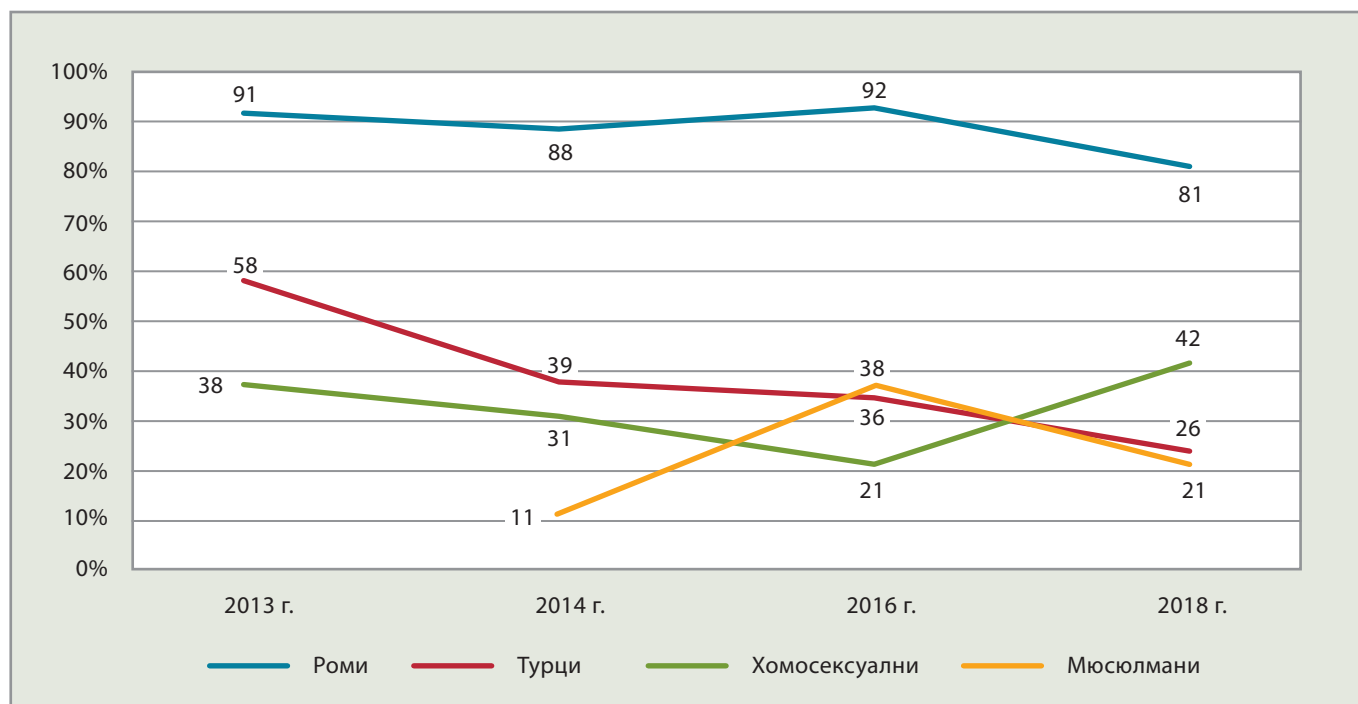

Въпрос: Ако „Да“, срещу кого сте чували най-често изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия?

троения. В медиите целенасочено беше разпространена дезинформация с твърдението, че Конвенцията отваря пътя към узаконяване на еднополовите бракове и оттам подкопава „традиционните“ национални ценности, свързани с брака и семейството.

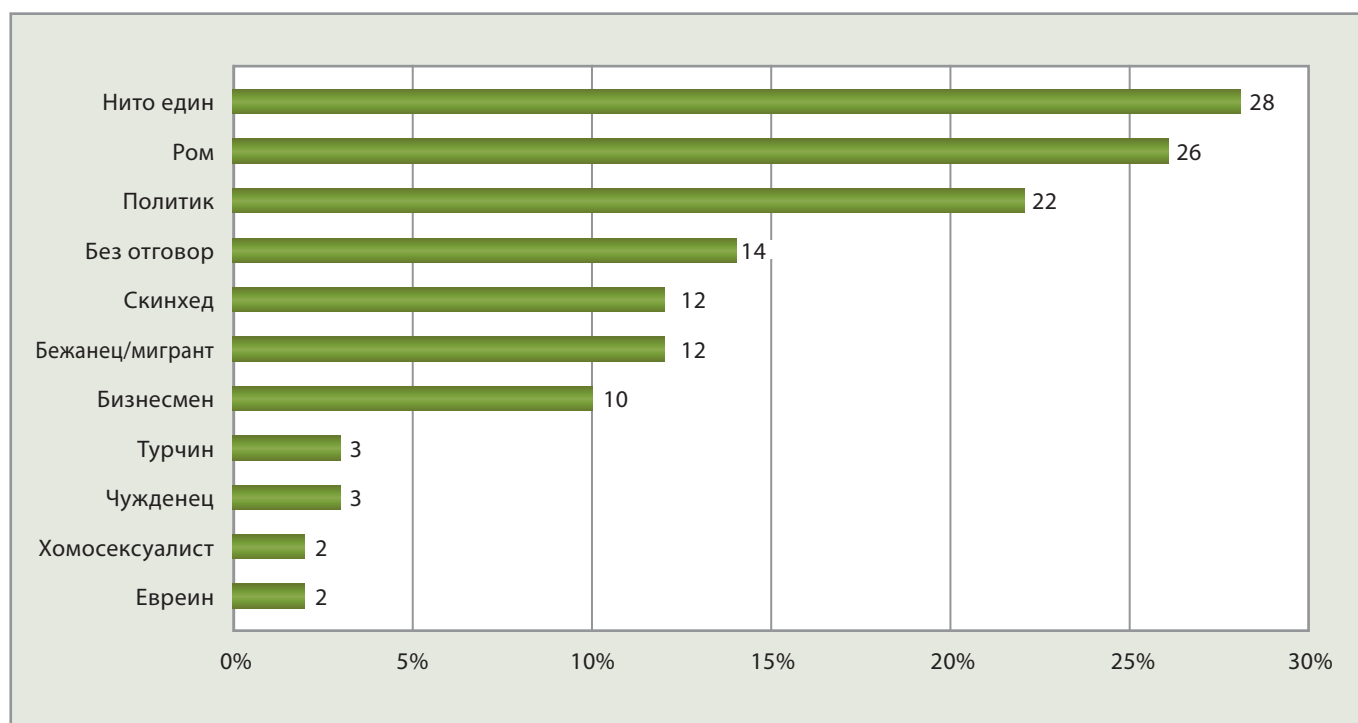
Както беше посочено по-горе, между 2016 и 2018 г. обществените възприятия за разпространението на речта на омразата срещу всички останали тествани малцинствени групи намаляват. Съобщаването за срещане на реч на омразата срещу роми намалява с 10%,

Фиг. 7. Динамика при основните обекти на реч на омразата

Въпрос: Ако „Да“, срещу кого сте чували най-често изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия?

Фиг. 8. Най-популярни асоциации на „престъпник“ през 2018 г.

Въпрос: С коя от посочените групи хора свързвате думата „престъпник“?

срещу турци – също с 10%, срещу мюсюлмани – със 17%. За целия наблюдаван период единствено интензитетът на срещане на реч на омразата спрямо турците намалява постоянно – тези, които са срещали реч на омразата срещу турци през 2013 г. са 58% от срещалите реч на омразата изобщо; през 2016 г. този дял пада на 36%, а през 2018 г. – на 26% (фиг. 7).

ПОПУЛЯРНОСТ НА ОТДЕЛНИ НЕГАТИВНИ ПРЕДСТАВИ СПРЯМО МАЛЦИНСТВЕНИ ГРУПИ

Едни от основните форми на проява на речта на омразата са насаждането и оправдаването на негативни стереотипи срещу групи лица, като между тях и мнозинството се прокарва различие, основано на раса, цвят на кожата, произход, национална или етническа принадлежност и др.¹⁶ Два от най-раз-

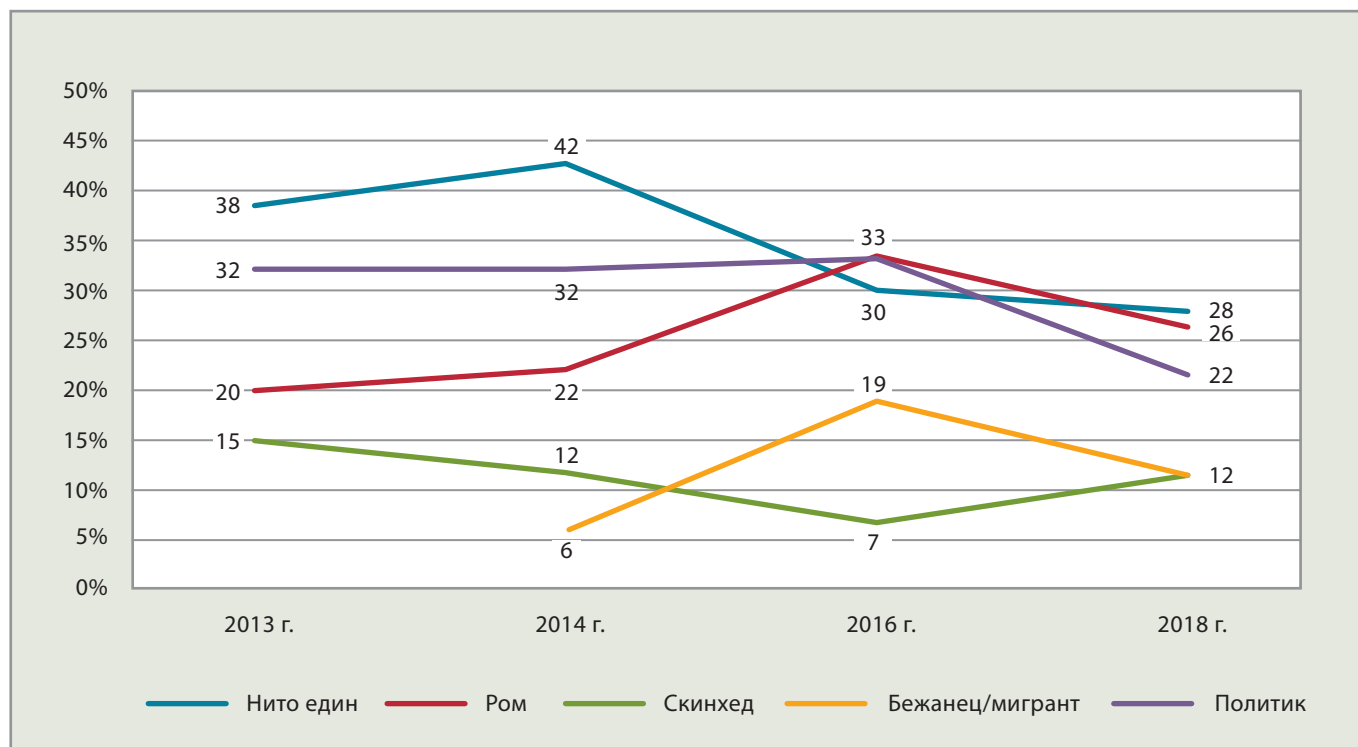
¹⁶ Вж. Преамбюла на Обща политическа препоръка № 15 на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността относно борбата с речта на омразата, приета на 8.XII.2016 г.

пространените такива стереотипа са, че определени малцинствени групи са по-склонни да извършват престъпления от други и поради това представляват заплаха за мнозинството. Изследването тества степента на разпространение на тези два стереотипа, като изследва асоциирането на думите „престъпник“ и „заплаха“ с няколко различни малцинствени групи, които традиционно са възприемани като обект на речта на омразата.

През 2018 г. най-голям дял от респондентите (28%) отговарят, че не свързват думата „престъпник“ с нито една от посочените малцинствени групи. Всеки четвърти обаче (26% от респондентите) съобщава, че свързва думата „престъпник“ най-често с думата „ром“; 12% свързват думата „престъпник“ с „бежанец/мигрант“, но също толкова и със „скинхед“. Същата асоциация е много слабо разпространена спрямо други от тестваните малцинствени групи: например само 2% от анкетираните свързват думата „престъпник“ с „евреин“ или с „хомосексуалист“.

Разпространяването на негативни стереотипи спрямо малцинствени групи е съпътствано от упадък в общественото доверие към политиките: „политик“ е втората най-популярна асоциация на думата „престъпник“ – всеки пети (22% от респондентите) свързва думата „престъпник“ с думата „политик“ (фиг. 8). Както

Фиг. 9. Динамика в най-популярните асоциации на „престъпник“

Въпрос: С коя от посочените групи хора свързвате думата „престъпник“?

беше посочено и при предишните изследвания, това поставя сериозни предизвикателства пред политиките за противодействие на речта на омразата: такива не могат да бъдат наложени от политици с ниска популярност.

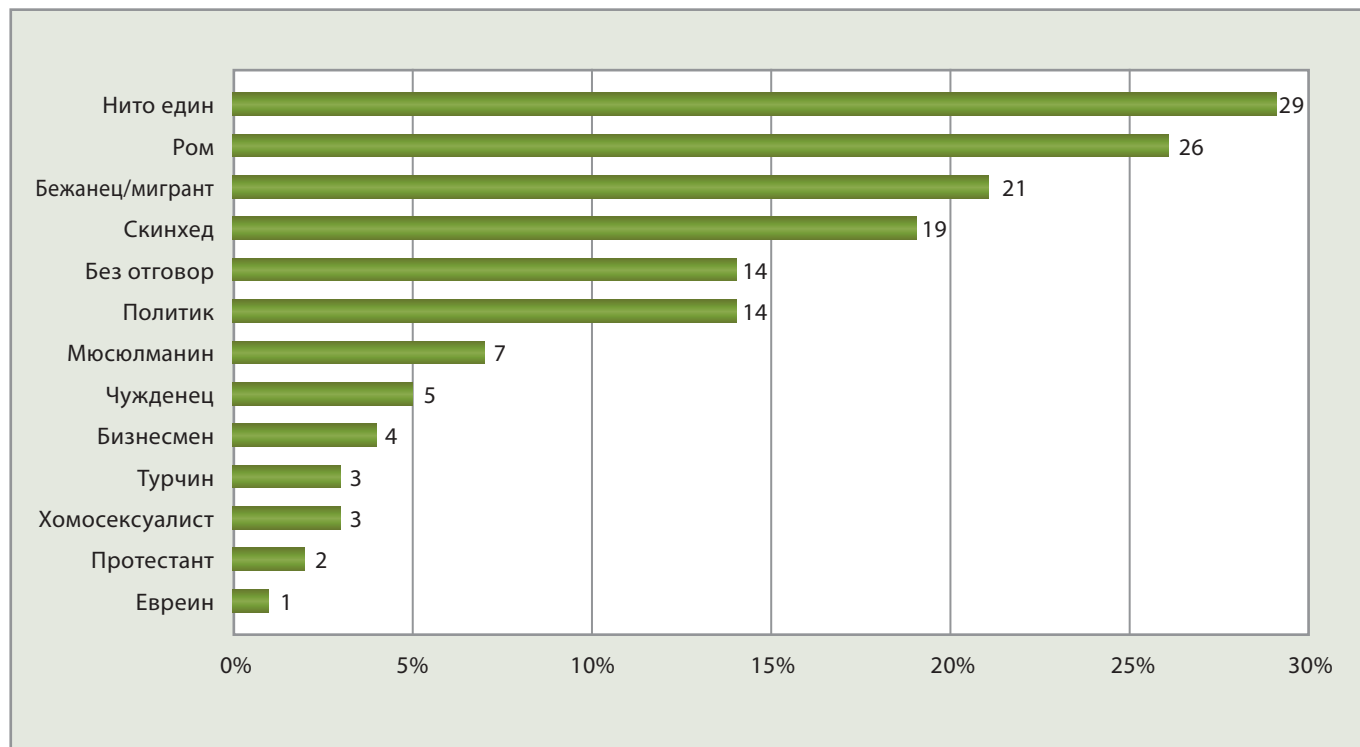
Най-значителната група респонденти – тези, които не свързват думата „престъпник“ с нито една от тестваните малцинствени групи (или смятат за непристойно да дадат такъв отговор), намалява от 38% през 2013 г. на 28% през 2018 г. (фиг. 9). Възможно е тези данни да представляват сигнал за тревожна радикализация на мнозинството, но това трябва да бъде проверено при следващо изследване. Обяснението може да се дължи и на особеност на самото изследване: през 2018 г. за първи път беше дадена възможност на респондентите да оставят без отговор всеки един от въпросите и специално при отговора на въпросите за асоциациите на думите „престъпник“ и „заплаха“ по 14% от респондентите са избрали да не отговорят изобщо. Показателно е обаче, че такъв висок дял на избралите изобщо да не отговарят няма при нито един от останалите въпроси, т.е. отговорът е ясен, но респондентът счита посочването му за непристойно.

Между 2016 и 2018 г. дялът на тези, които асоциират „бежанец/мигрант“ със „заплаха“, спада от 31 на

21% и слабо се увеличава дялът на тези, които асоциират „скинхед“ със „заплаха“ – от 11% през 2016 г. до 19% през 2018 г.

Най-голям дял от респондентите (29%) не свързват нито една от тестваните обществени групи със „заплаха“. Всеки четвърти асоциира „ром“ със „заплаха“, а всеки пети асоциира „бежанец/мигрант“. Обаче колкото респонденти асоциират думите „бежанец/мигрант“ със „заплаха“, толкова асоциират и „скинхед/неонацист“ със „заплаха“, т.е. радикални младежки, крайнодесни и неонацистки движения за масовото съзнание също са свързани с определен риск и той по величина е сходен със степента, до която конкретни малцинства биват възприемани като рискови.

Сред респондентите, които се самоопределят като роми, дялът на тези, които асоциират „скинхед/неонацист“ със „заплаха“, е сходен с дела на тези, които правят същата асоциация и се самоопределят като българи; сред респондентите, които се самоопределят като турци, дялът на тези, които правят асоциацията „скинхед/неонацист“ със „заплаха“, е по-нисък от средното за страната. Асоциирането на „скинхед/неонацист“ със „заплаха“ зависи по-скоро от три други фактора: мястото на живеене, възрастта и образованието. Сред респондентите, които живеят в София, и сред висши-

Фиг. 10. Най-популярни асоциации на „заплаха“ през 2018 г.

Въпрос: С коя от посочените групи хора свързвате думата „заплаха“?

тите делът на тези, които асоциират „скинхед/неонацист“ със „заплаха“, е с около 10% по-висок спрямо средното за страната; този дял е малко по-висок от средното за страната и сред хората в активна възраст: обратно, сред по-ниско образованите, сред живеещите в селата и сред хората над 60-годишна възраст тази асоциация се среща по-рядко.

Както и при асоциациите с „престъпник“, и при асоциациите със „заплаха“ делът на най-голямата група – тези, които никого не асоциират със „заплаха“, намалява видимо за петте години между първото и последното изследване: през 2013 г. 40% от респондентите са съобщили, че не асоциират нито една от тестваните групи със „заплаха“, а през 2018 г. – 29% (фиг. 10).

МЕДИИ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

През 2018 г. респондентите, които съобщават, че са чували през изминалата година реч на омразата, са я чували най-често по телевизията – 56%, в интернет – 40%, в магазини и кафенета – 31%, и в обществения транспорт – 23% (фиг. 11).

В рамките на петте години, за които се провежда изследването, има значителна промяна: през 2013 г. телевизията е основната медия за разпространение на речта на омразата, всички останали медии и обществени места (работно място, магазини, кафенета и обществен транспорт) са посочени от по-малко от 20% от респондентите (всяко едно от тях). За петте години значението на телевизията намалява – тя остава сравнително важна само за по-възрастните (69% от хората над 60-годишна възраст, които са чували реч на омразата, са я чували от телевизията) и за по-слабо образованите (71% от хората с начално и по-ниско образование, които са чували реч на омразата, са я чували по телевизията).

Значението на интернет като медия за разпространение на речта на омразата се увеличава сред общото население, но особено значително сред младите – хората между 18 и 29 години са единствената възрастова група, за която интернет е по-важна медия за разпространение на реч на омразата от телевизията. Сред младите, които съобщават, че са срещали реч на омразата през последната година, 70% посочват, че това е станало в интернет, и само 45% – по телевизията. Значението на интернет като медия за реч на омразата е и малко по-голямо сред най-високообра-

зованите – сред хората с висше или полувисше образование, които през последната година са срещали реч на омразата, 55% са я срещали в интернет, а 53% – по телевизията.

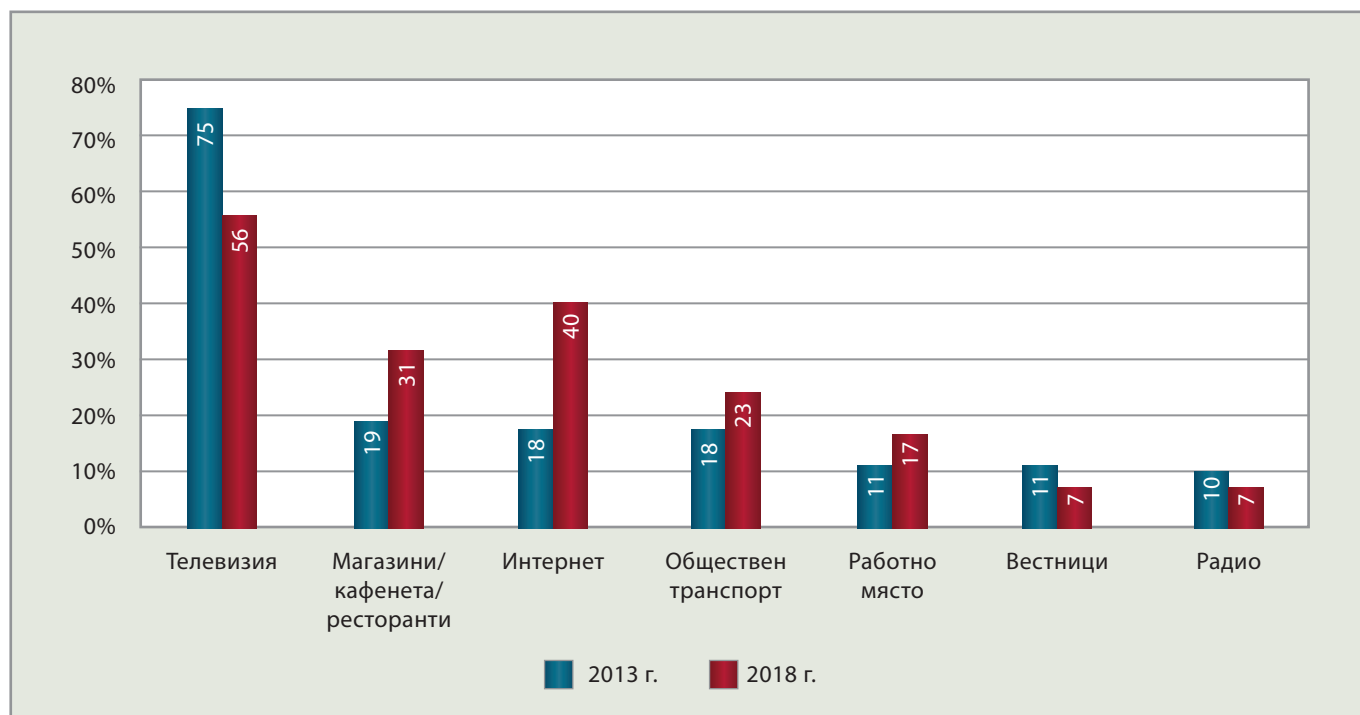
Нараства разпространението на речта на омразата на обществени места и на места за физически срещи между хората (магазини, кафета, ресторанти, обществения транспорт и работното място): през 2013 г. 19% от тези, които съобщават, че са срещали реч на омразата, посочват, че това се е случило в магазини, ресторанти или кафенета, а 18% – в средствата за обществен транспорт. През 2018 г. делът на срещалите реч на омразата в магазини, ресторанти и кафенета е 31%, а в обществения транспорт – 23%. За по-възрастните хора и за по-слабо образованите магазините и кафенетата и общественият транспорт са далеч по-важни като места за разпространение на речта на омразата от интернет. От хората с начално и по-ниско образование, които през изминалата година са чували реч на омразата, 71% са я чували по телевизията, 50% – в магазини, ресторанти и кафенета, 21% – в обществения транспорт, и само 14% – по интернет. Несанкционирана, речта на омразата преминава от медиите към местата за физически срещи, а там рисковете от ескалация на насилие са много по-високи. Тревожно

е, че за период от пет години, откакто през 2013 г. за първи път констатирахме, че общественият транспорт и работното място са значими места за разпространение на реч на омразата, никакви публични политики не се прилагат за нейното противодействие нито на централно, нито на местно ниво.

ГОВОРИТЕЛИ С РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

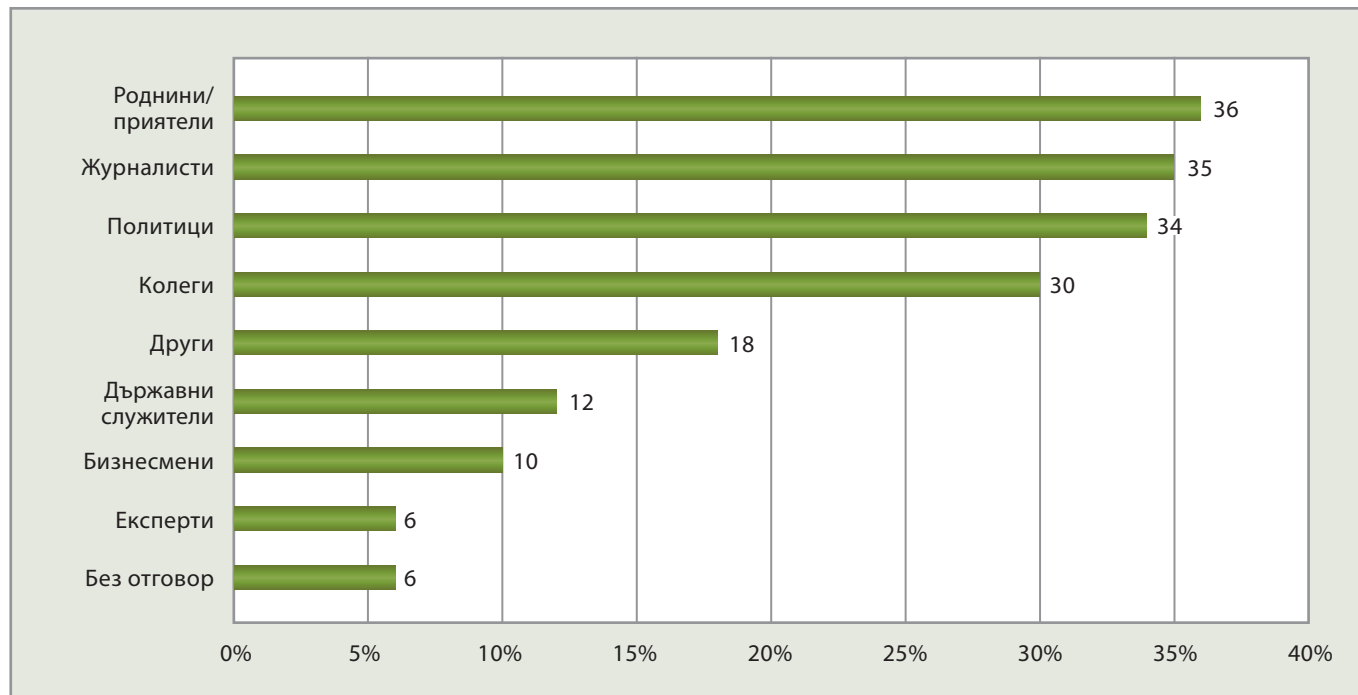
През 2018 г. се открояват четири значими групи, с които най-често се свързва използването на речта на омразата: около една трета от хората, които съобщават, че са чували реч на омразата през последната година, посочват, че са я чували най-често от роднини и приятели, журналисти, политици и свои колеги, т.е. явлението присъства както в публичната, така и в личната сфера и представлява един от многото симптоми на актуалното размиване на границите между публично и частно. Това размиване е свързано с възхода на социалните медии и с отслабването на някои от основните инструменти за контрол върху публичната сфера. То засяга както промяната в кръга

Фиг. 11. Медии на речта на омразата

Въпрос: Ако „Да“, къде най-често чувате изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?

Фиг. 12. Говорители с речта на омразата през 2018 г.

Въпрос: Кого най-често сте чували да употребява изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинства? Посочва се всеки верен отговор.

от теми, които могат да бъдат предмет на публично (политическо) говорене преди и сега, така и начина на изразяване, който се счита да публично допустим преди и сега. Ако към началото на изследването

(2013 г.) изглеждаше, че речта на омразата е ограничена до някои медии и политици с маргинално значение, към 2018 г. кръгът на значими говорители с речта на омразата вече обхваща и държавни служители

Фиг. 13. Динамика сред говорителите с речта на омразата

Въпрос: Кого най-често сте чували да употребява изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинства? Посочват всеки верен отговор.

(12% от хората, които са чували реч на омразата през последната година, са я чували от държавни служители), и говорители, които биват възприемани като „експерти“ – 6% от тези, които са чували реч на омразата, са я чували от „експерти“ (фиг. 12).

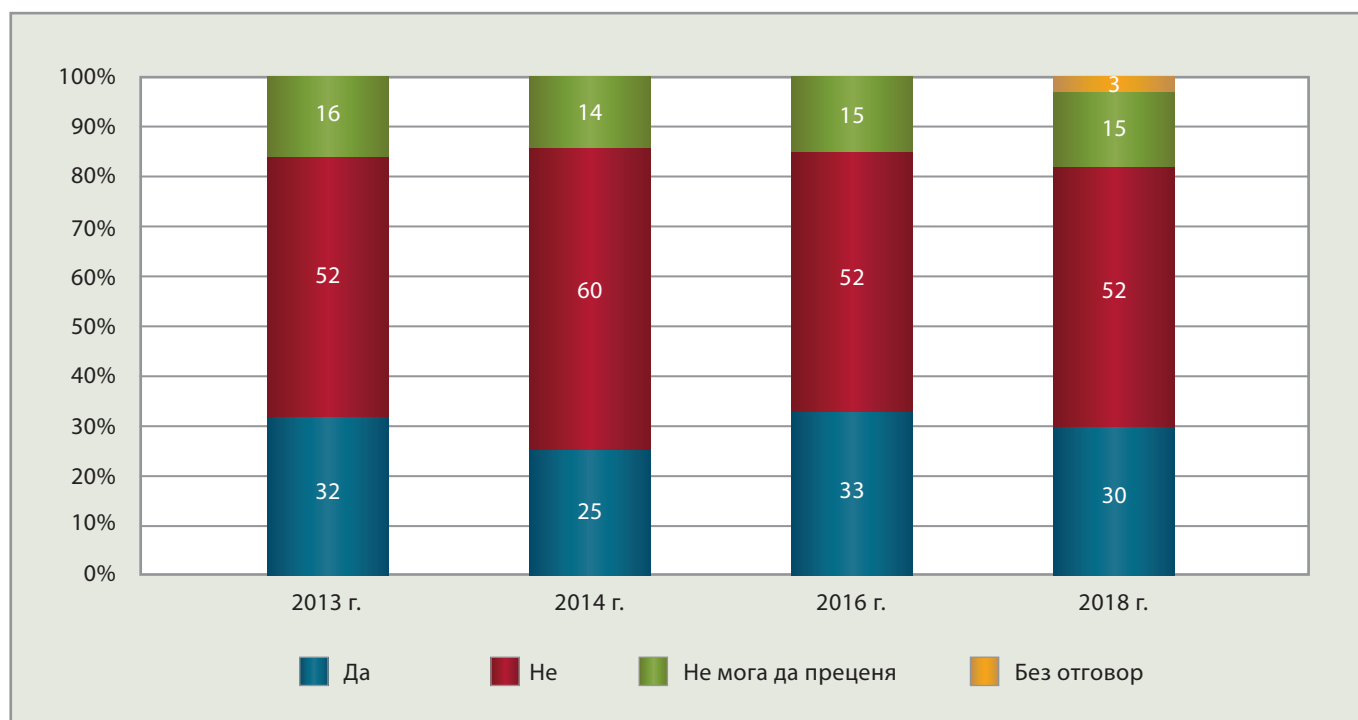
Спрямо 2013 г. политиците трайно губят значение като говорители с речта на омразата: ако през 2013 г. 68% от хората, които съобщават, че са чували реч на омразата през годината, казват, че са я чували от политици, през 2018 г. този дял пада до 34%. Делът на тези, които са чували реч на омразата от колеги, нараства от 18% през 2013 г. до 30% през 2018 г. Делът на тези, които са чували реч на омразата от роднини или приятели, нараства от 29% през 2013 г. до 36% през 2018 г. (фиг. 13). Това не означава непременно, че през 2013 г. политиците са използвали повече реч на омразата в сравнение с близкия кръг от колеги, роднини или приятели. Вярно е, че специално при трите националистически партии, които в момента са част от правителството, влизането във властта е свързано с известно смекчаване на тона и ограничаване на явно расистките и ксенофобски изказвания. Но по-вероятно е да се допусне, че политиците все по-малко биват слушани от хората – с възхода на социалните медии се появяват други влиятелни говори-

тели, които формират мнение, и те не са непременно обозначени: голяма част от речта на омразата, която се разпространява в интернет, не може да бъде проследена до конкретен източник – физическо лице с конкретна професия.

ЧЕСТОТА НА УПОТРЕБА НА РЕЧ, НАСЪРЧАВАЩА ПРОЯВИ НА НАСИЛИЕ

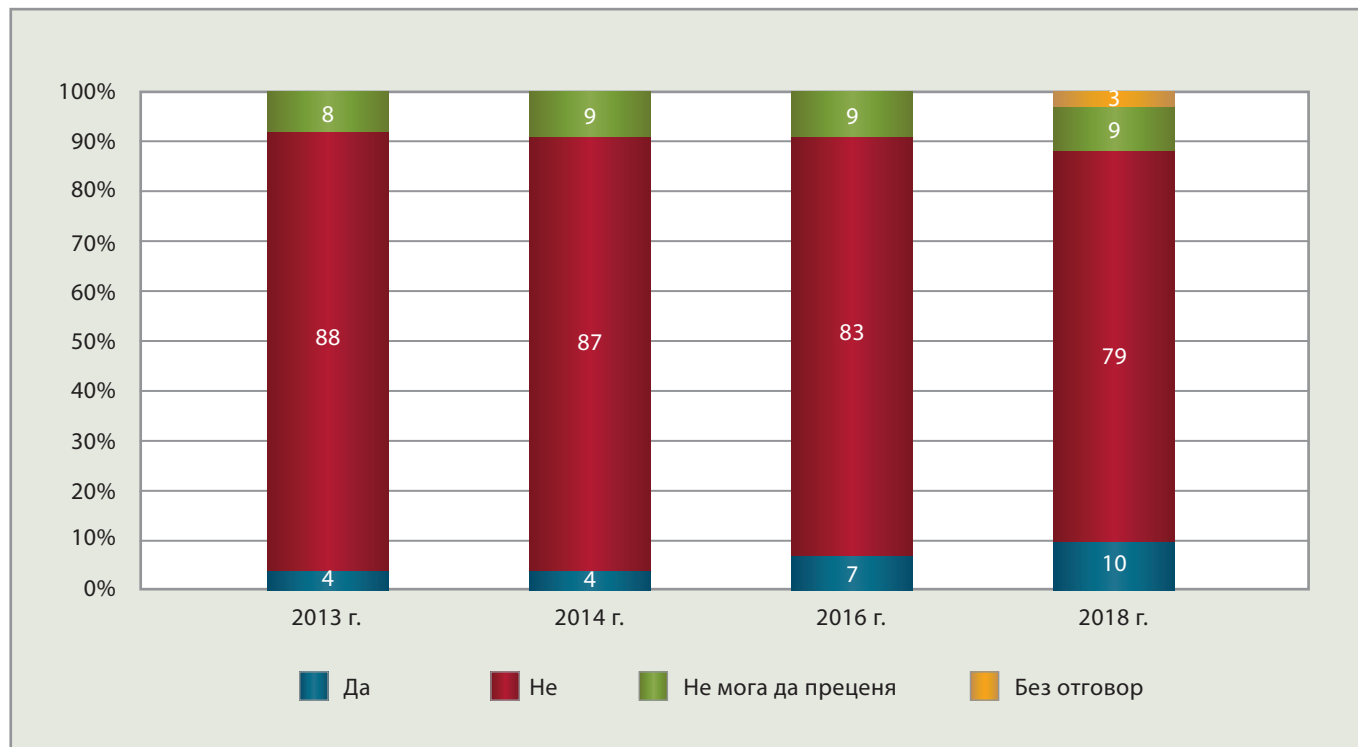
Делът на хората, които през последната година са чували изказвания, които по тяхна преценка могат да насърчат извършването на насилие спрямо представители на малцинствени групи, представлява трайно около една трета от респондентите (фиг. 14). Всеки трети съобщава, че през последната година е чувал в публичното пространство изказвания, които могат да насърчат извършването на насилие спрямо представител на малцинствени обществени групи. Този дял остава непроменен за последните пет години и в съчетание с нарасналото значение на обществения транспорт и заведенията като място за срещане на реч

Фиг. 14. Честота на употреба на реч, насърчаваща насилие

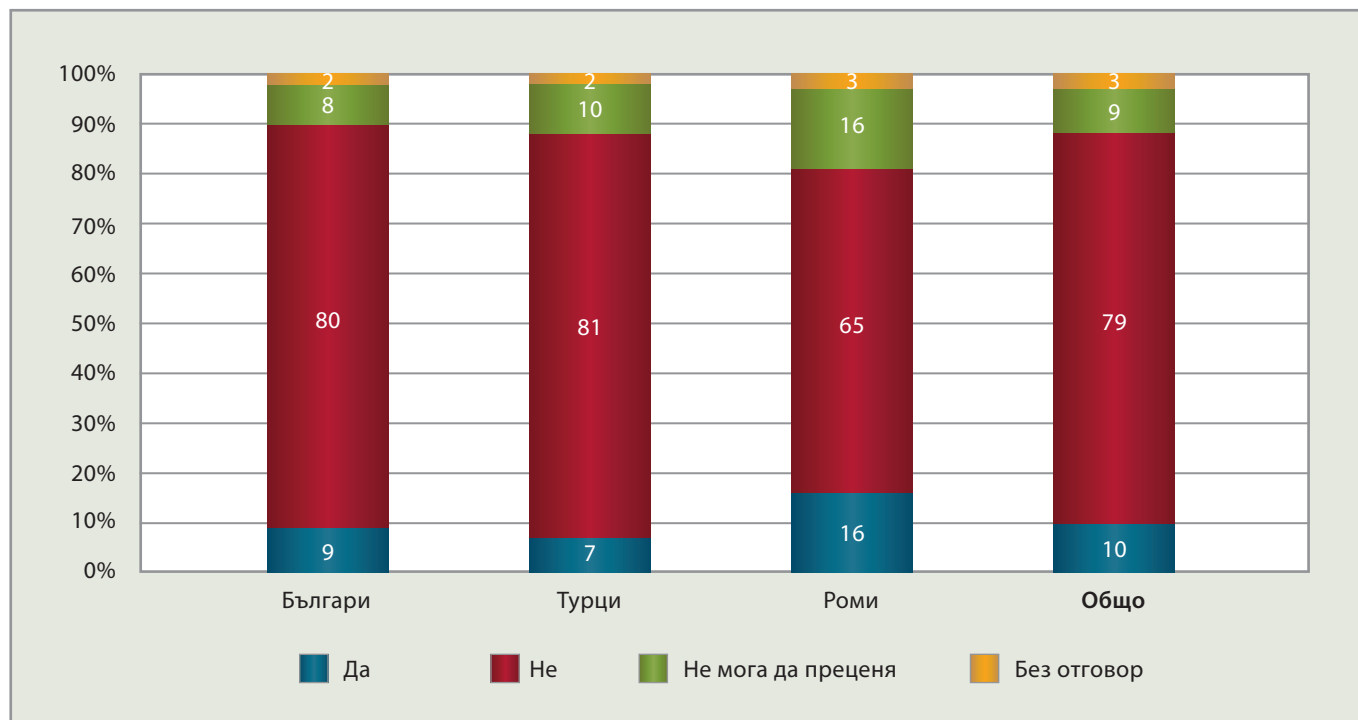
Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте изказвания в публичното пространство, които според Вас могат да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинства?

Фиг. 15. Честота на употреба на реч, създаваща усещане за заплаха

Въпрос: През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти да създадат у Вас лично усещане, че сте физически заплашен – че спрямо Вас може да бъде извършена агресия или упражнено насилие?

Фиг. 16. Честота на употреба на реч, създаваща усещане за заплаха през 2018 г. – влияние на етническия произход

Въпрос: През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти да създадат у Вас лично усещане, че сте физически заплашен – че спрямо Вас може да бъде извършена агресия или упражнено насилие?

на омразата сочи за тревожно висока вероятност актовете на реч на омразата да се трансформират във физически форми на агресия срещу отделни индивиди.

Въпреки че делът на респондентите, които съобщават, че през последната година са чували най-крайните форми на реч на омразата, не се е променил съществено за последните пет години, делът на хората, които се чувстват лично и физически застрашени от определени форми на публично говорене, трайно нараства. През 2018 г. всеки десети съобщава, че през изминалата година е чувал изказвания на политици и журналисти, които са оставили у него усещането, че лично той може да стане жертва на насилие. През 2013 и 2014 г. делът на респондентите, които са се чувствали лично заплашени от реч на омразата, е бил 4%, през 2016 г. – 7%, а през 2018 г. е вече 10% (фиг. 15). Нарастването на дела на тези, които се чувстват лично застрашени от речта на омразата, отразява увеличаването на броя на малцинствените групи, които най-често биват възприемани като обект на речта на омразата, и свидетелства за ниската ефективност на националните правоохранителни органи в разследването и наказателното преследване на речта на омразата.

Данните от изследването през 2018 г. потвърждават установеното и при предишните изследвания, че сред респондентите, които се самоопределят като

роми, има значително по-висок дял на хората, които съобщават, че се чувстват лично застрашени от конкретни изказвания на политици и журналисти. През 2018 г. 16% от респондентите, които се самоопределят като роми, са се чувствали лично и физически застрашени от конкретни изказвания на журналисти или политици в сравнение с 10% средно за всички. През 2016 г. този дял сред респондентите, които се самоопределят като роми, е бил 23% – над три пъти по-висок от средното за всички (фиг. 16).

НАГЛАСИ КЪМ КРИМИНАЛИЗИРАНЕТО НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА И НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ОТ ОМРАЗА

Член 162, ал. 1 от българския Наказателен кодекс криминализира най-крайните форми на речта на омразата. След поправки през 2009 и 2011 г. изпълнителното деяние покрива проповядване или подбуждане към дискриминация, насилие или омраза, основани на раса, народност или етническа принадлежност чрез слово, печат или други средства за

Фиг. 17. Проповядването на омраза като престъпление

Въпрос: Знаете ли, че проповядването и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация са обявени за престъпление в България (чл. 162, ал. 1 от НК)?

Фиг. 18. Престъпления от омраза (чл. 162, ал. 2 от НК)

Въпрос: *Знаете ли, че извършването на насилие спрямо някого или повреждането на чужд имот заради народността, расата, религията или нечи политически убеждения е обявено за престъпление в България?*

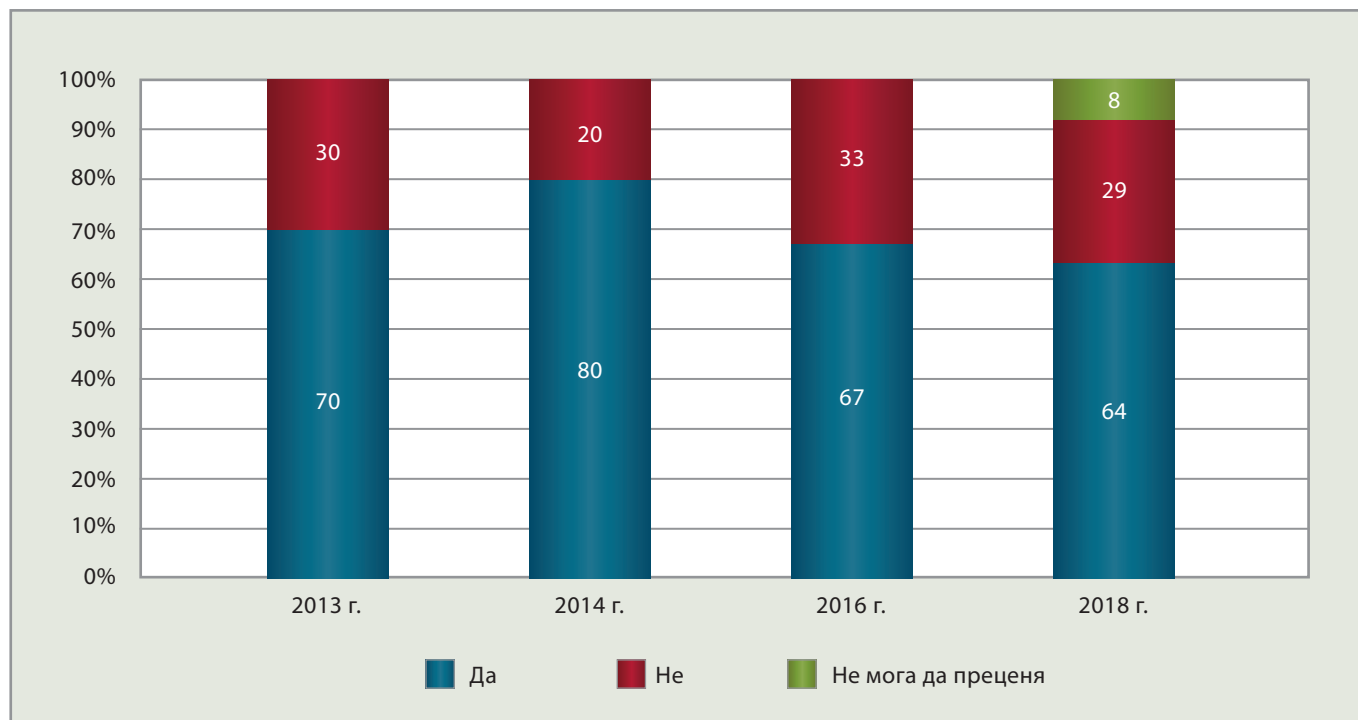
масова информация, чрез електронни информационни системи или по друг начин. Четирите проведени досега изследвания показват, че трайно около една трета от респондентите не знаят за съществуването на това престъпление. През 2018 г. се отбелязва най-нисък брой на респондентите, които казват, че знаят, че проповядването или подбуждането към расова или национална омраза е престъпление – те представляват 65% от анкетираните; има значителен спад спрямо 2014 г., когато 77% от анкетираните са отговорили, че знаят за това престъпление (фиг. 17).

Подобна е картината и във връзка с престъпленията по чл. 162, ал. 2 и 3 от Наказателния кодекс. По първия състав е криминализирано насилието или повреждането на имота на лице заради неговата раса, народност, етническа принадлежност, религия или политически убеждения, а по втория състав – образуването на групи с цел извършване на престъпленията по чл. 162, ал. 1 или 2 от НК. Всеки четвърти от респондентите не знае, че това са престъпления. Делът на тези, които съобщават, че знаят, че това са престъпления, е в първия случай 72% (за престъплението по ал. 2) и 67% (за престъплението по ал. 3) и отново това са най-ниските нива за четирите проведени изследвания след 2013 г. (фиг. 18).

Изследването тества и доколко хората са запознати с факта, че изобщо проповядването на фашистка или друга недемократична идеология в България също се разглежда като престъпление (чл. 108 от НК). През 2018 г. отново около една трета от респондентите не знаят, че проповядването на фашистка или друга недемократична идеология е престъпление. Едва 64% от хората знаят за това престъпление и това е най-ниското ниво от четирите проведени досега изследвания през последните шест години. По отношение на обществената информираност за проповядването на фашистка и недемократична идеология изобщо като престъпление има значителен спад спрямо 2014 г., когато 80% от респондентите са казали, че знаят, че това е престъпление, и дори спрямо 2013 г., когато този дял е 70% (фиг. 19).

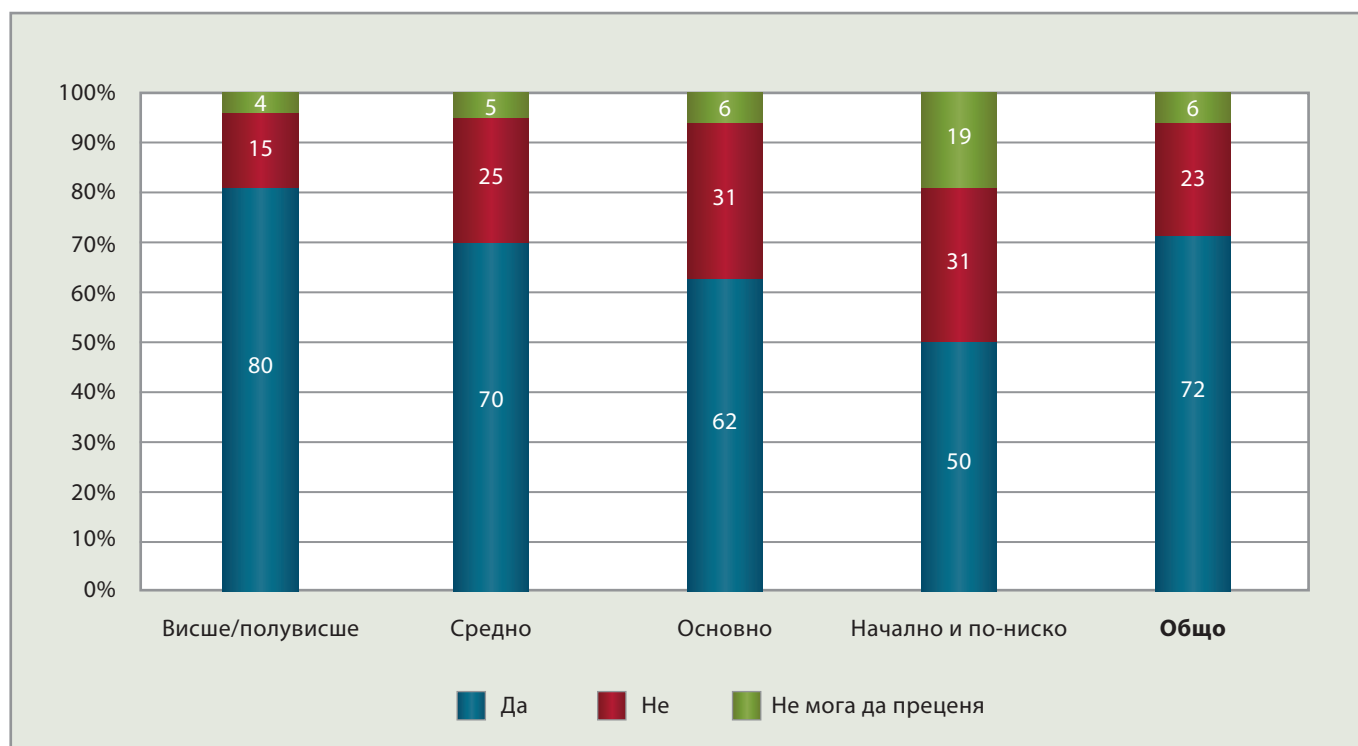
Определени демографски фактори влияят върху разпознаването на речта на омразата, проповядването на фашистка или недемократична идеология изобщо и насилието, мотивирано от омраза, като престъпления. Най-значимата разлика е с оглед образованието на респондентите. По отношение на престъплението по чл. 162, ал. 2 от НК (насилие или повреждане на имота на лице заради неговата народност, раса, религия или политически убеждения) само

Фиг. 19. Престъпления против Републиката

Въпрос: Знаете ли, че проповядването на фашистка или друга недемократична идеология е обявено за престъпление в България (чл. 108 от НК)?

Фиг. 20. Влияние на образованието върху разпознаването на престъпленията от омраза през 2018 г.

Въпрос: Знаете ли, че извършването на насилие спрямо някого или повреждането на чужд имот заради народността, расата, религията или нечий политически убеждения е обявено за престъпление в България (чл. 162, ал. 2 от НК)?

15% от респондентите с висше или полувисше образование не знаят, че е престъпление, докато при тези с начално и по-ниско образование – двойно повече (31%) не знаят, че е престъпление (фиг. 20). Като резултат от разликите в образованието се отчитат по-малко значителни, но важни разлики и по отношение на заетостта: сред респондентите, които работят, 21% не знаят, че е престъпление, докато сред безработните (които са и с по-ниско образование) делът на незнаещите е 34%. Значителни разлики има и на регионално ниво: сред живеещите в СЗР 41% не знаят за престъплението по чл. 162, ал. 2 от НК, докато в СИР само 14% не знаят. Същите разлики се наблюдават и по отношение на обществената осведоменост за всичките четири престъпления от изследването.

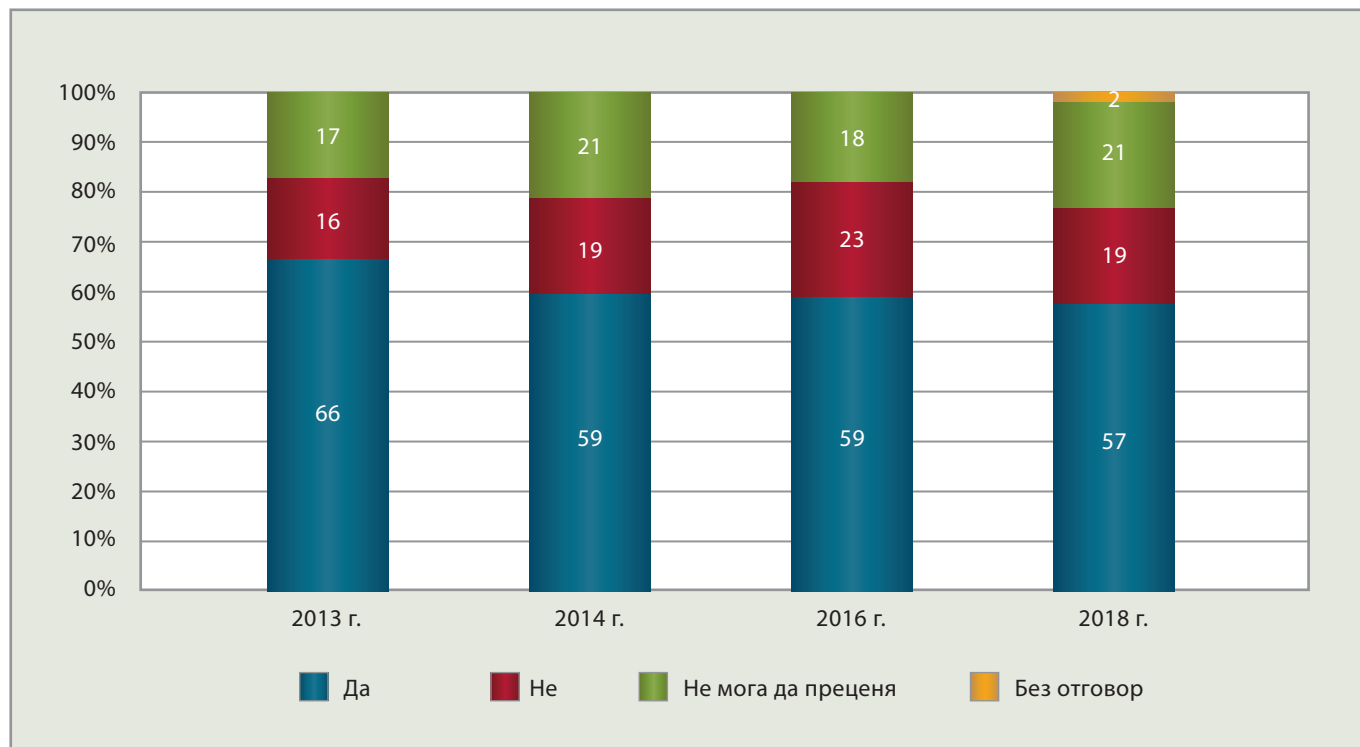
В тази връзка може да се предположи, че спадането на дела на хората, които знаят, че най-крайните форми на речта на омразата са криминализирани, е свързано с ограничения достъп до качествено образование. Самият спад обаче свидетелства за нормализирането на речта на омразата като част от публичния живот: когато за последните пет години всяка година около и над половината от респондентите срещат реч на омразата, но няма обществено видима реакция на правоохрани-

телните органи, все по-голям дял от хората я възприемат като допустимо и нормално поведение.

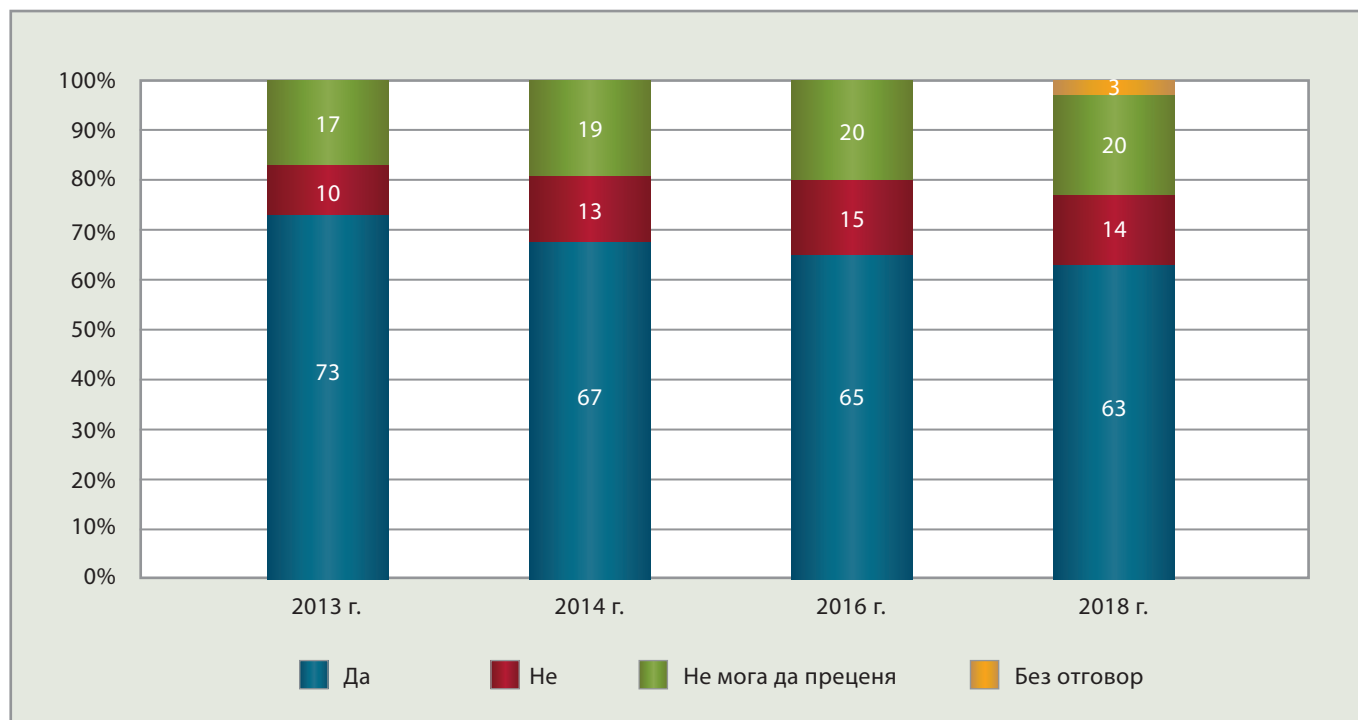
Въпреки че между една пета и една трета от респондентите не знаят, че определени форми на речта на омразата са криминализирани, през 2018 г. 57% от респондентите са съгласни, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти за публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на различни малцинствени общности. В сравнение с първото изследване от 2013 г. обаче се вижда, че за пет години делът на съгласните с това твърдение е намалял с 9%. Само около една пета от респондентите (19%) не са съгласни, че политици и журналисти, които използват реч на омразата, трябва да бъдат обект на наказателно преследване (фиг. 21).

Мнозинството от гражданите са съгласни, че трябва да има наказателно преследване и за проявите на агресивен национализъм. През 2018 г. 63% смятат, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм. В сравнение с данните от 2013 г. се отбелязва отново негативна тенденция – за пет години има спад от 10% на тези, които са съгласни, че агресивният на-

Фиг. 21. Обществена подкрепа за наказателно преследване на реч на омразата

Въпрос: Мислите ли, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които изразяват публично неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?

Фиг. 22. Обществена подкрепа за наказателно преследване на агресивен национализъм

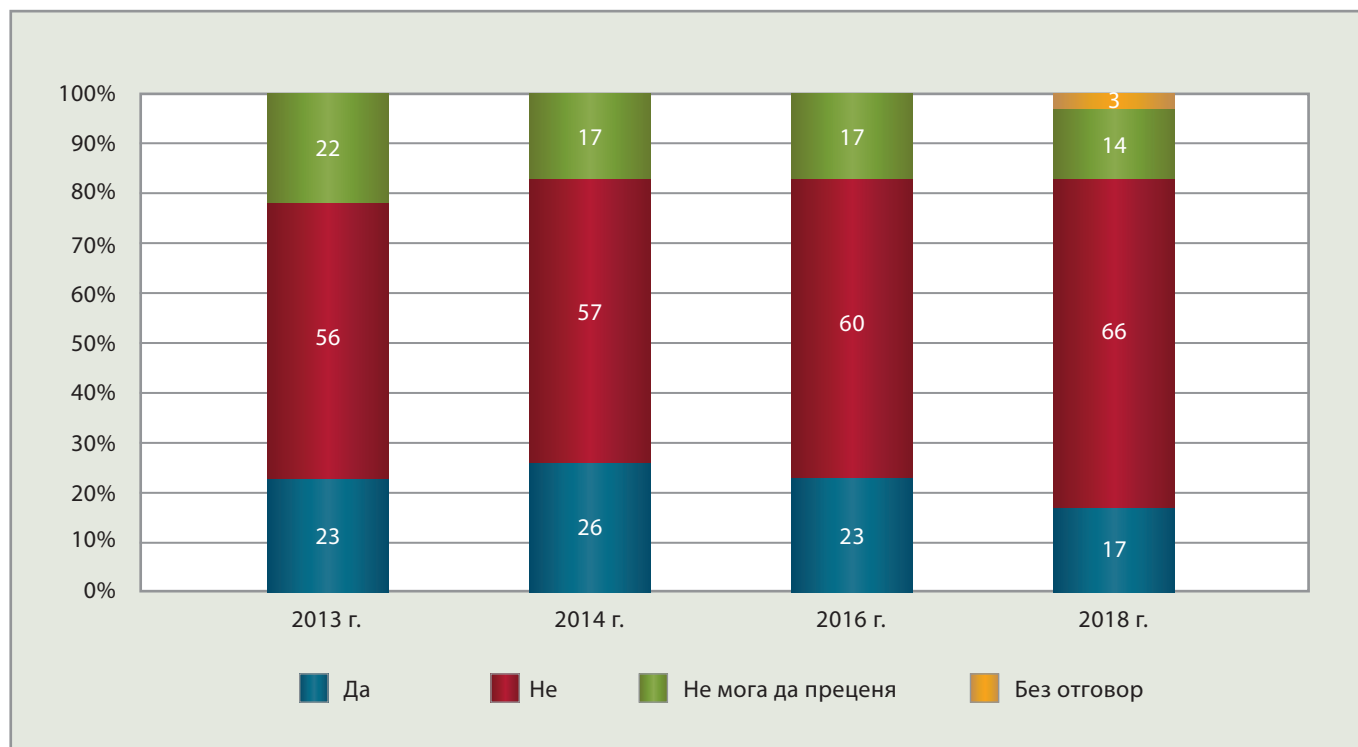
Въпрос: *Мислите ли, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм?*

ационализъм трябва да бъде преследван по наказателно-правен ред (фиг. 22). Това развитие вероятно идва в резултат на три процеса: речта на омразата през годините между 2013 и 2018 г. беше един вид „нормализирана“, превърна се в постоянен елемент в медийната среда и това стана, без правоохранителните органи да образуват наказателни производства срещу най-ярките случаи на нейното публично използване; националистически политически формации заеха трайно място в Народното събрание, а след 2017 г. и в правителството, т.е. вече са част от политическата среда; правоохранителните органи от своя страна остават с много ниска ефективност по отношение на преследването на всякакви престъпления по т.нар. висши етажи на властта: корупция, пране на пари, злоупотреби с еврофондове и т.н., заради което са и обект на наблюдение и критика от страна на Европейската комисия. Неефективността на правоохранителните органи по отношение на наказателното преследване на речта на омразата и на престъпленията от омраза е част от тази по-обща криза в прокуратурата и полицията. Бездействието на правоохранителните органи по отношение на едно престъпление явно има за ефект отслабване на общественото доверие в самите тях, но същевременно и ограничаване на обществената под-

крепа за наказателното преследване на самото престъпление.

Както и в предишните изследвания, запазва се едно противоречие: от една страна, мнозинството от респондентите са съгласни, че трябва да има наказателно преследване при публична употреба на реч на омразата, но в същото време много малко от тях са склонни да се ангажират с лични действия за нейното ограничаване. През 2018 г. само 17% от респондентите съобщават, че биха подали сигнал в полицията, ако станат свидетели на такъв случай. За сравнение през 2014 г. делът на склонните да съобщят на властите за реч на омразата е бил 26%, т.е. за четири години активно присъствие на речта на омразата в публичното пространство и липса на адекватно разследване и наказване на това престъпление делът на гражданите, които са склонни да подадат сигнал, намалява с 9% (фиг. 23).

Слабата склонност за съобщаване на полицията е мотивирана, от една страна, от убеждението, че полицията няма да направи нищо по въпроса (всеки трети от тези, които не биха подали сигнал в полицията, е на това мнение), и от друга, заради убеждението, че речта на омразата не представлява сериозно престъпление – 27% от тези, които не биха подали сигнал в

Фиг. 23. Вероятност за съобщаване на реч на омразата

Въпрос: *Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*

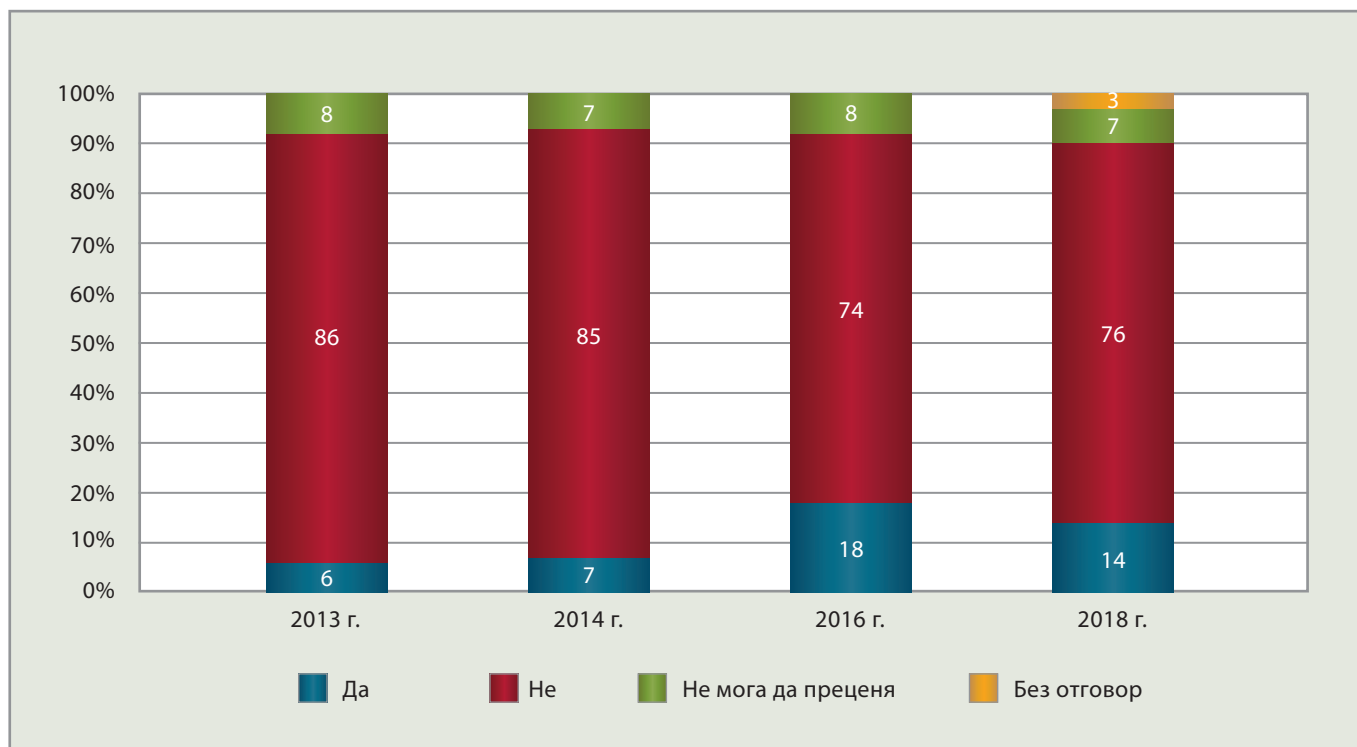
полицията, мислят така. Не е изненада, че доминират пасивните нагласи към съобщаване на престъплението в полицията, предвид на факта, че значителен дял от респондентите не знаят, че в определени хипотези речта на омразата е криминализирана, а полицията и прокуратурата не насърчават специално съобщаването на този тип престъпления.

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО ПУБЛИЧНИТЕ ПОЛИТИКИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

През 2018 г. три четвърти от респондентите заявяват, че не одобряват използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени обществени групи. Само 14% от хората казват, че по-скоро одобряват или напълно одобряват публичното използване на реч на омразата. За

последните пет години обаче, откакто се провежда изследването, се отбелязва негативна тенденция: дялът на респондентите, които не одобряват публичното използване на речта на омразата, спада от 86% през 2013 г. до 76% през 2018 г. През 2018 г. дялът на тези, които одобряват публичното използване на речта на омразата, е повече от два пъти по-висок в сравнение с 2013 г., когато само 6% от хората са заявили, че одобряват (фиг. 24).

Респондентите, които заявяват, че одобряват публичното използване на реч на омразата, са сравнително равномерно разпределени в различните демографски групи с някои важни изключения: сред тези, които се самоопределят като роми, само 1% одобряват публичното използване на реч на омразата; този дял при респондентите, които се самоопределят като турци, е 5%, а сред тези, които се самоопределят като българи – 15%. Сред по-ниско образованите респонденти също се наблюдава по-слабо разпространение на одобрението за публичната употреба на речта на омразата. Младите (на 18–29-годишна възраст) са малко по-склонни да изразяват одобрение за публичната употреба на реч на омразата – почти всеки пети от тях (19%) заявява одобрение при 14% средно за страната.

Фиг. 24. Одобрение за реч на омразата (абстрактно)

Въпрос: *Доколко одобряване използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства? Като „Да“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „По-скоро одобрявам“ и „Напълно одобрявам“, а като „Не“ – сбор от респондентите, които са отговорили „Напълно не одобрявам“ и „По-скоро не одобрявам“.*

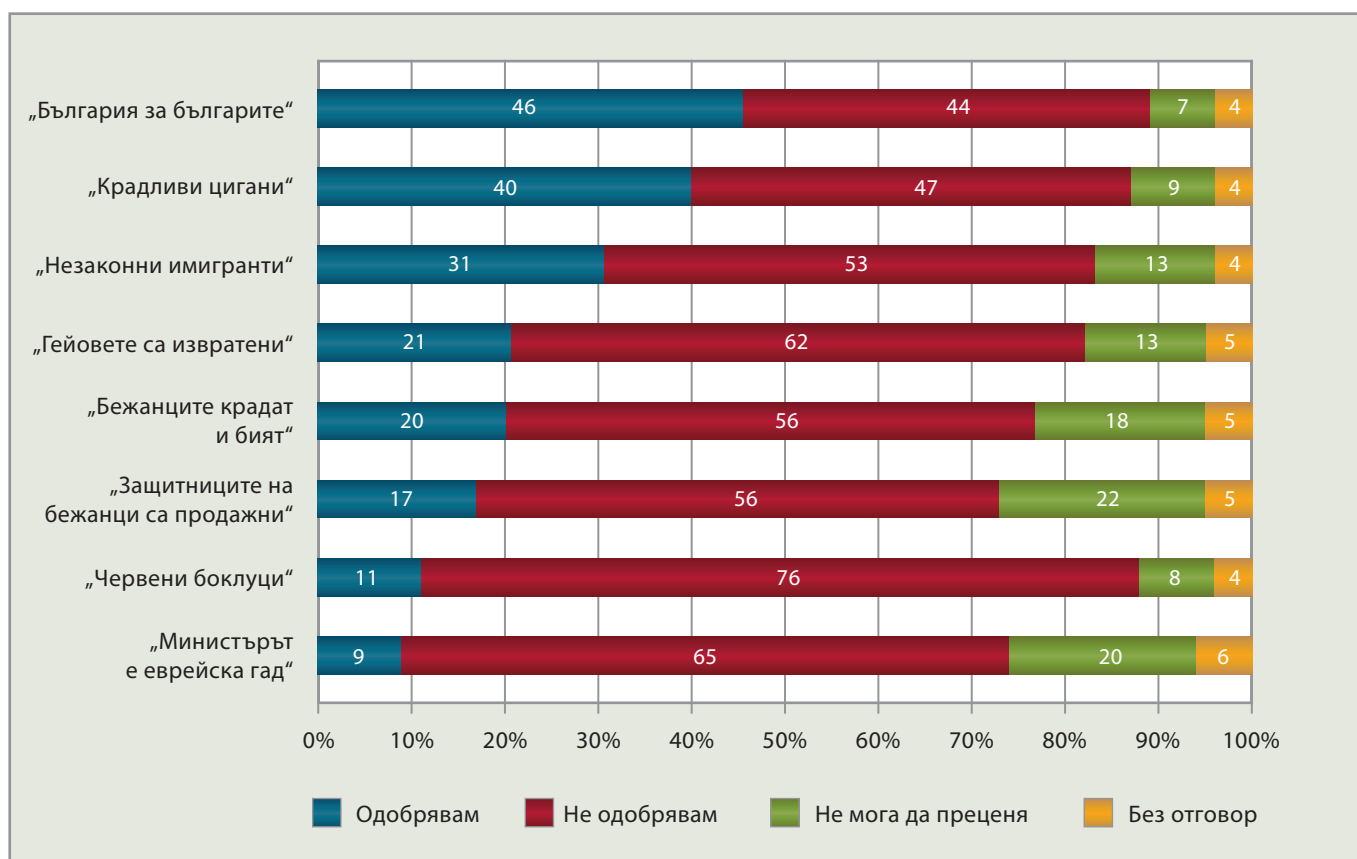
Наблюдават се известни регионални различия: сред живеещите в СЗР 21% одобряват публичното използване на реч на омразата, докато в СИР – този дял е 9%.

Когато изследването тества одобрението за публично използване на конкретни думи и изрази, които представляват реч на омразата, картината е едновременно по-неясна и по-нюансирана. По-неясна, защото, когато на анкетираните бъде зададен въпрос дали одобряват, или не конкретно изказване, те са много по-склонни да се въздържат от отговор или да кажат, че не могат да преценят: по отношение на израза „Защитниците на бежанци са продажни“ 22% от анкетираните отговарят, че не могат да преценят дали одобряват, или не неговата публична употреба, а 5% оставят въпроса без отговор. По отношение на израза „Министърът е еврейска гад“ всеки пети твърди, че не може да прецени дали одобрява, или не неговото използване в публичното пространство, а 6% оставят въпроса без отговор. Бяха тествани осем изрази, които представляват реч на омразата срещу различни малцинствени групи, като и при останалите шест сбора на отговорилите, че не могат да преценят дали ги одобряват и на въздържалите се от отговор е между

11 и 23% от респондентите. Високият дял хора, които отговарят, че не могат да преценят, затруднява формулирането на категорични изводи за резултатите от изследването в тази част. Този висок дял може да се дължи на недоверие към анкетаторите, на неяснота или непознаване на някои от използваните понятия (гей, бежанец), но и на едно общо усещане, че по тези въпроси е по-добре да не се говори твърде много.

При шест от осемте тествани конкретни изказвания доминиращата нагласа е неодобрение: 76% от респондентите не одобряват публичното използване на израза „Червени боклуци“, 65% не одобряват публичното използване на израза „Министърът е еврейска гад“, 56% от респондентите не одобряват публичното използване на изразите „Бежанците крадат и бият“ и „Защитниците на бежанци са продажни“. Както и през 2016 г., и през 2018 г. остава тревожно високо обществено одобрение за публичното използване на реч на омразата срещу три групи – ромите, имигрантите и хомосексуалните. Почти 40% от респондентите одобряват публичното използване на израза „Крадливи цигани“, около една трета от респондентите одобряват публичното използване на израза „Незаконни

Фиг. 25. Нагласи към публичната употреба на изрази, които представляват реч на омразата през 2018 г. (конкретно)

Въпрос: Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)? Като „Одобрявам“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „По-скоро одобрявам“ и „Напълно одобрявам“, а като „Не одобрявам“ – сбор от респондентите, които са отговорили „Напълно не одобрявам“ и „По-скоро не одобрявам“.

имигранти“, а всеки пети одобрява публичното използване на изречението „Гейовете са извратени“ (фиг. 25).

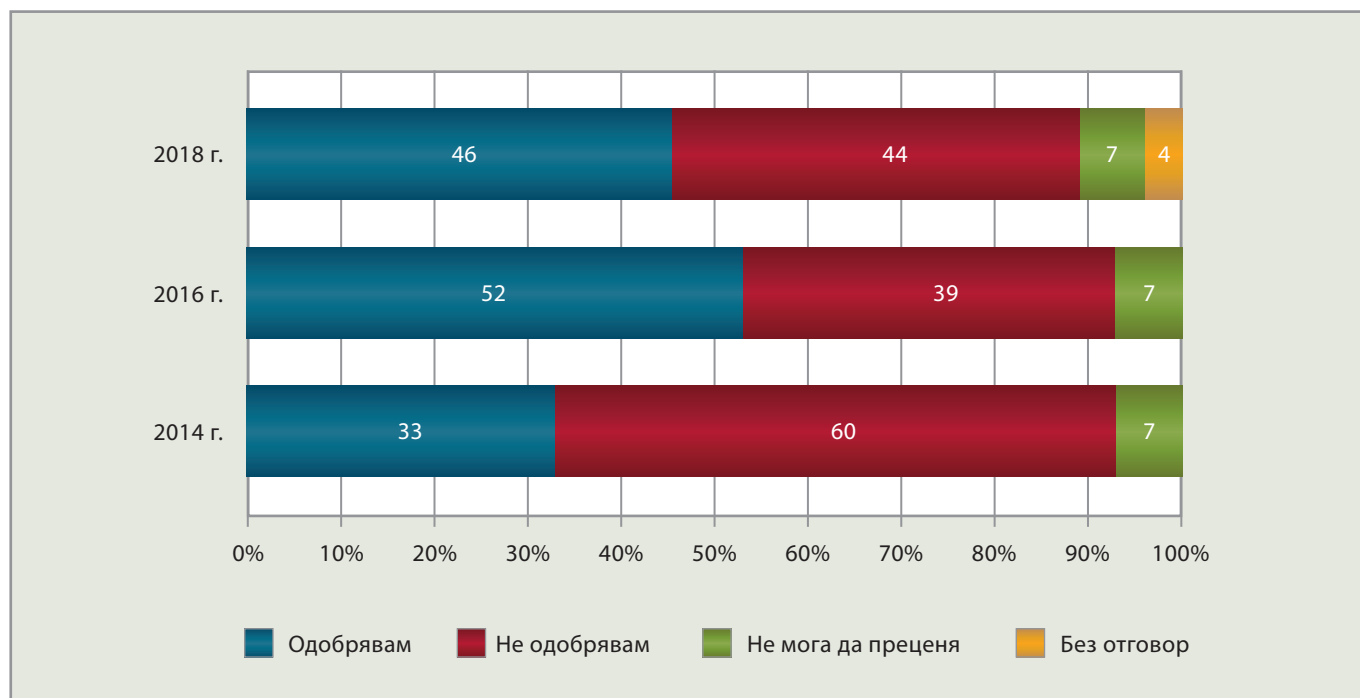
През 2018 г., както и през 2016 г., одобрението за публичната употреба на изречението „България за българите“ надвишава неодобрението: през 2018 г. 46% от респондентите одобряват публичното използване на този израз, докато 44% заявяват неодобрение. Тези данни показват, че увеличената толерантност към националистическото говорене, която беше установена при изследването през 2016 г., е трайна. Разликата е много сериозна в сравнение с 2014 г., когато 60% от респондентите не са одобрявали публичното използване на изречението „България за българите“ (фиг. 26). Такъв резултат не е изненадващ предвид на факта, че три националистически партии участват при формирането на действащото правителство. Техните поддръжници имат ограничена електорална тежест и не те мотивират нарастването на общественото одобрение за публичното проповядване на краен национализъм, който сам по себе си представлява реч на омразата. По-ско-

ро важна роля в тази връзка играе липсата на ясно разграничение между „основните“ или „големите“ политически партии и националистическите формации: те са партньор в управлението на най-голямата дясна политическа партия (ГЕРБ), а най-голямата лява партия (БСП) при дебата за ратификация на Истанбулската конвенция използва реторика, на практика неотличима от тази на националистите.

Между 2014 и 2018 г. трайно нараства общественото одобрение за публичното използване на реч на омразата срещу хомосексуални: от 12% през 2014 г. до 21% през 2018 г. Мнозинството от респондентите и при трите изследвания не одобряват публичното използване на изречението „Гейовете са извратени“, но делът на неодобряващите намалява от 76% през 2014 г. до 62% през 2018 г. (фиг. 27).

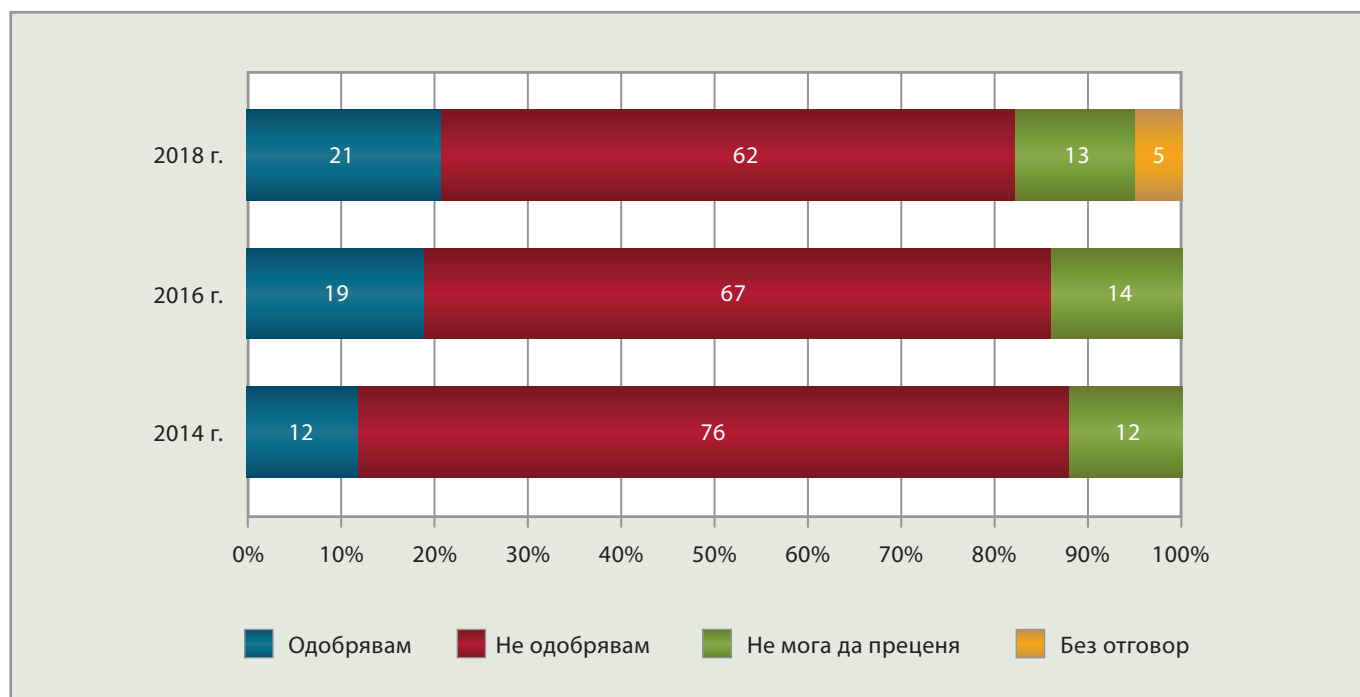
През 2018 г., както и през 2016 г. се отбелязва трайно висок дял на респондентите, които одобряват публичното използване на реч на омразата срещу роми – те са 43% през 2016 г. и 40% през 2018 г. И в трите из-

Фиг. 26. Нагласи към публичното използване на изрази „България за българите“

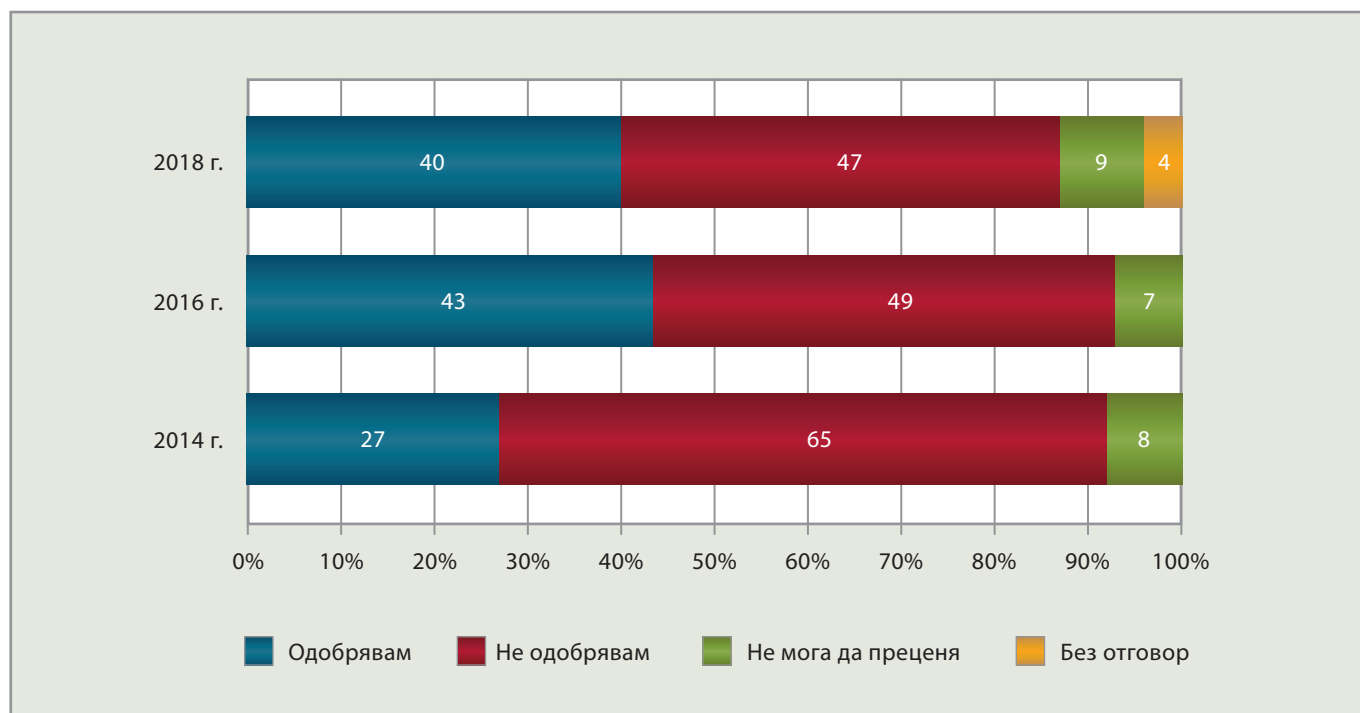

Въпрос: Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)? – „България за българите“. Като „Одобрявам“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „По-скоро одобрявам“ и „Напълно одобрявам“, а като „Не одобрявам“ – сбор от респондентите, които са отговорили „Напълно не одобрявам“ и „По-скоро не одобрявам“.

Фиг. 27. Нагласи към публичното използване на изрази „Гейовете са извратени“

Въпрос: Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)? – „Гейовете са извратени“. Като „Одобрявам“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „По-скоро одобрявам“ и „Напълно одобрявам“, а като „Не одобрявам“ – сбор от респондентите, които са отговорили „Напълно не одобрявам“ и „По-скоро не одобрявам“.

Фиг. 28. Нагласи към публичното използване на израза „Крадливи цигани“

Въпрос: *Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)? – „Крадливи цигани“. Като „Одобрявам“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „По-скоро одобрявам“ и „Напълно одобрявам“, а като „Не одобрявам“ – сбор от респондентите, които са отговорили „Напълно не одобрявам“ и „По-скоро не одобрявам“.*

следвания, които тестват този въпрос, най-висок дял от респондентите не одобряват използването в публичното пространство на израза „крадливи цигани“, но тенденцията е негативна – има спад от 18% спрямо 2014 г., когато 65% от респондентите са заявили, че не одобряват използването на този израз (фиг. 28).

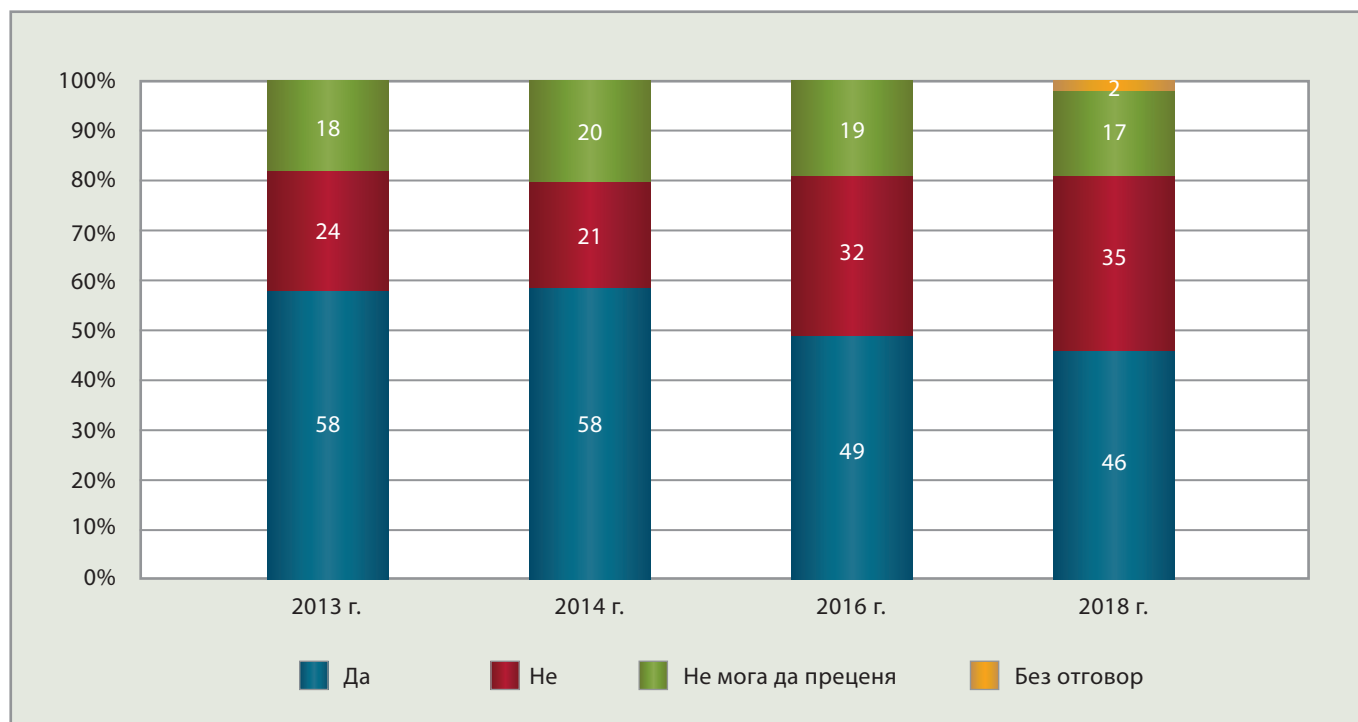
През 2018 г. най-значителен дял от респондентите (46%) са съгласни с твърдението, че държавата трябва да защитава обществените групи, които са най-често жертви на реч на омразата, но за петте години след началото на изследването този дял е спаднал с 12%. Увеличил се е дялът на тези, които не са съгласни, че представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците трябва да получават защита от държавата, когато са обекти на реч на омразата: през 2018 г. всеки трети не е съгласен, че трябва да се дава такава защита, в сравнение с всеки четвърти през 2013 г. (фиг. 29). Подобно развитие не е изненада на фона на силните публични атаки срещу правозащитните организации и правозащитния дискурс изобщо.

През 2018 г. при респондентите, които се самоопределят като българи, дялът на съгласните и дялът на

несъгласните с твърдението, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците срещу реч на омразата, са почти равни: 41% от респондентите, които се самоопределят като българи, са съгласни, а 40% не са. Становището, че държавата трябва да защитава малцинствени групи срещу речта на омразата, има най-голяма подкрепа сред респондентите, които се самоопределят като роми – 87% от тях са съгласни с това твърдение спрямо 46% средно за страната. Значително по-висок е дялът на съгласните и сред респондентите, които се самоопределят като турци – 66% от тях са съгласни, че държавата трябва да предоставя защита на жертвите на речта на омразата (фиг. 30).

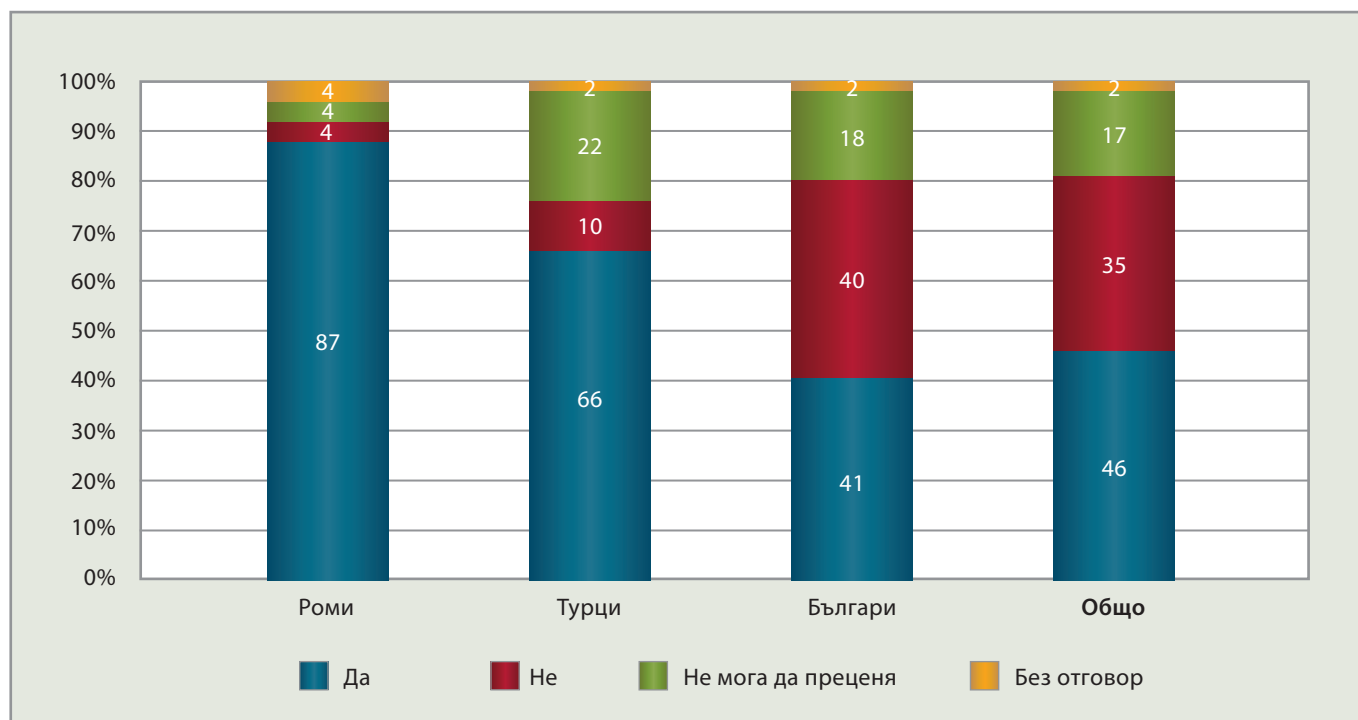
По отношение на одобрението за политики за противодействие на речта на омразата се наблюдават ясно изразени регионални различия. В СЗР дялът на тези, които не са съгласни, че държавата трябва да осигурява защита на представителите на малцинствени групи срещу реч на омразата (47%), е категорично по-висок от дела на съгласните с това твърдение (30%). За сравнение средно за страната несъгласните с публични по-

Фиг. 29. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата

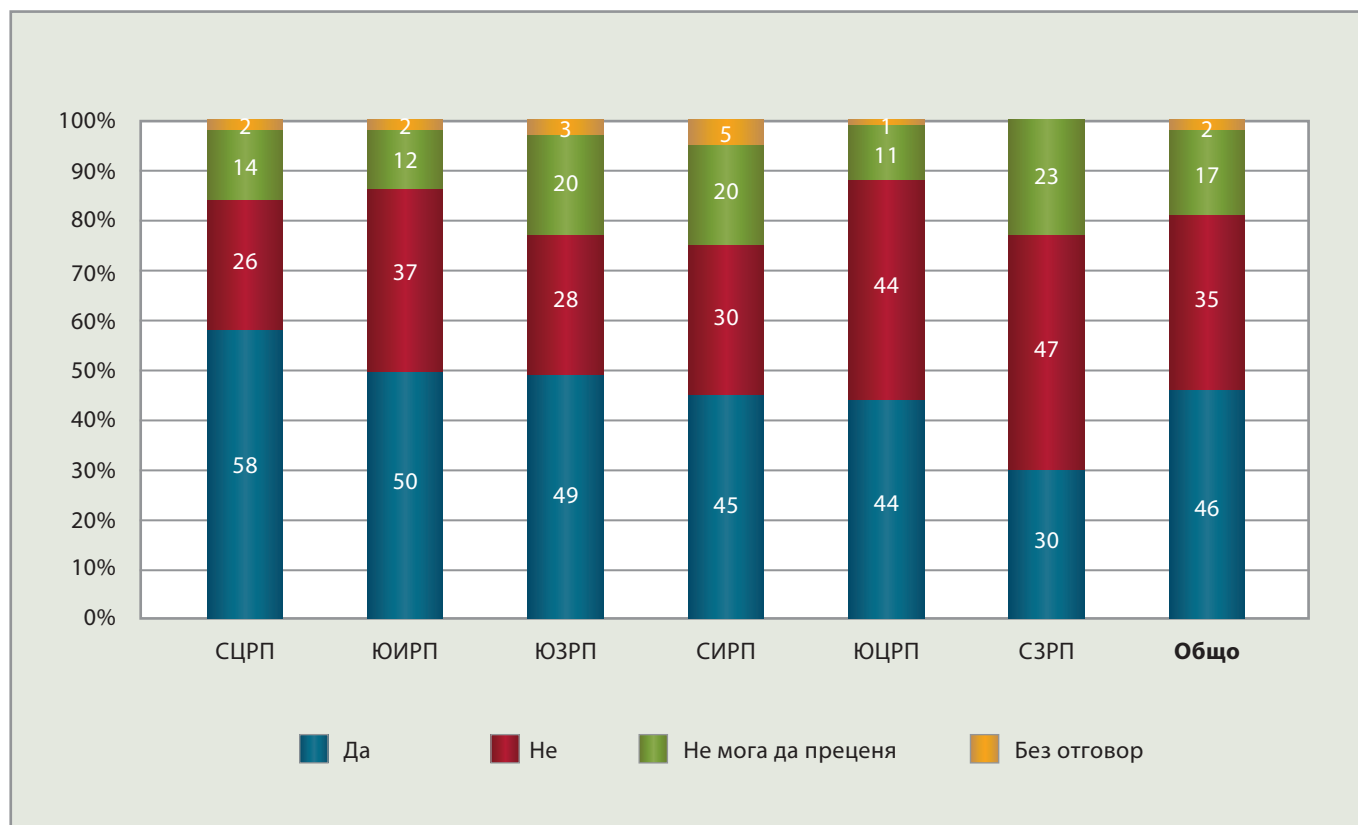
Въпрос: Мислите ли, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалистите и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия срещу тях?

Фиг. 30. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата през 2018 г. – влияние на етническата принадлежност

Въпрос: Мислите ли, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалистите и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия срещу тях?

Фиг. 31. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата през 2018 г. – влияние на регионалните различия

Въпрос: Мислите ли, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалистите и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия срещу тях? Отговори според региони за планиране по местоживее на респондентите.

литики за ограничаване на речта на омразата са 35%, а техният дял е най-нисък в СЦР (26%). В ЮЦР делът на съгласните е равен на този на несъгласните. Най-висок дял съгласни, че държавата трябва да предоставя защита на представители на малцинствени групи срещу речта на омразата, има в СЦР – там съгласните с това твърдение са 58% при средно за страната от 46%. Характерно е, че в СЗР има висок дял на тези, които не могат да преценят – 23%, при средно за страната от 17%, а в ЮЦР само 11% не могат да преценят (фиг. 31).

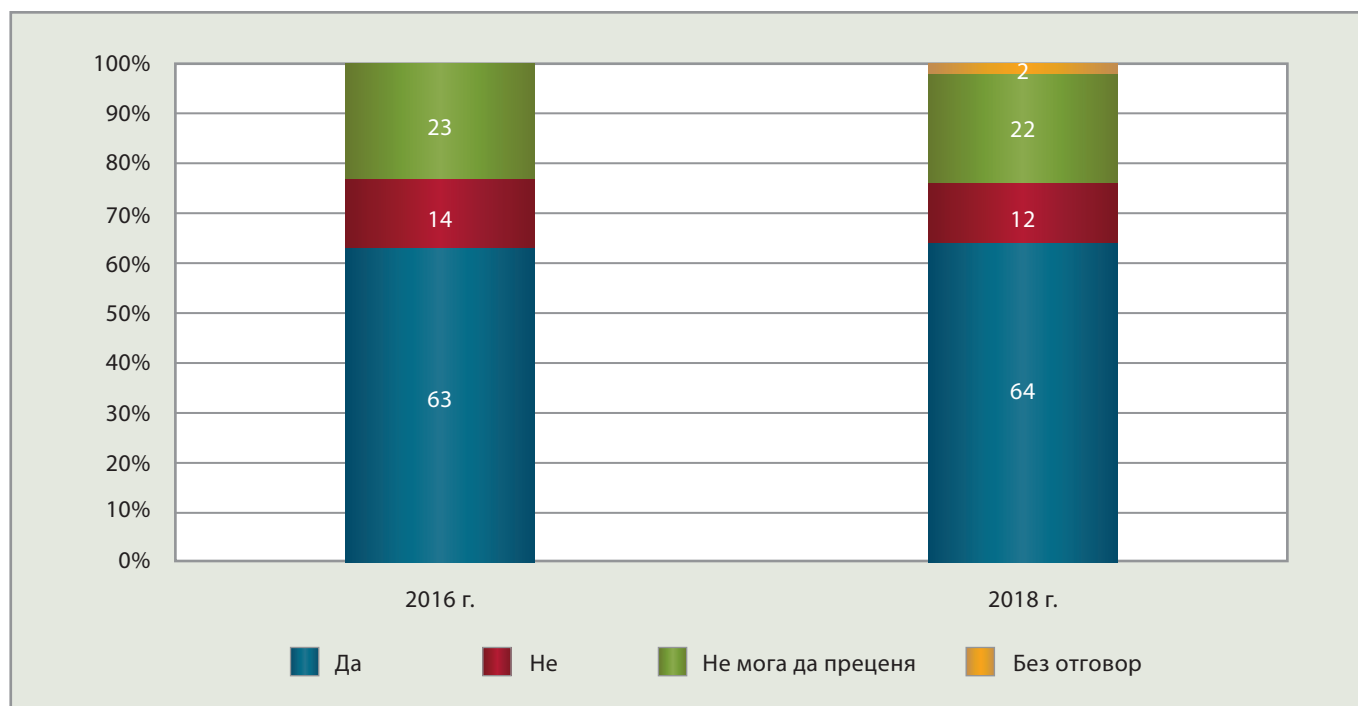
Изследването тества общественото одобрение за прилагане на някои мерки за противодействие на речта на омразата, които се съдържат в Политическа препоръка № 15 на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността.¹⁷ Най-важни в тази връзка са препоръките за ограничаване на публичното фи-

нансиране за политически партии и медии, които използват реч на омразата. Данните показват стабилни нагласи в подкрепа на санкционирането на политически партии в тези хипотези: през 2018 г., както и през 2016 г., най-значителен дял от респондентите (64%) са съгласни, че трябва да бъде ограничено държавното финансиране за политически партии, чиито ръководители използват реч на омразата (фиг. 32).

Значително одобрение има и за ограничаването на предоставянето на публични средства на медии, които използват реч на омразата. През 2018 г. най-голям дял от респондентите (57%) са съгласни, че трябва да бъде ограничено предоставянето на публични средства на медии, ако техните журналисти правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства. Нагласите по отношение на тези две мерки се запазват без промяна в сравнение с данните от 2016 г. (фиг. 33).

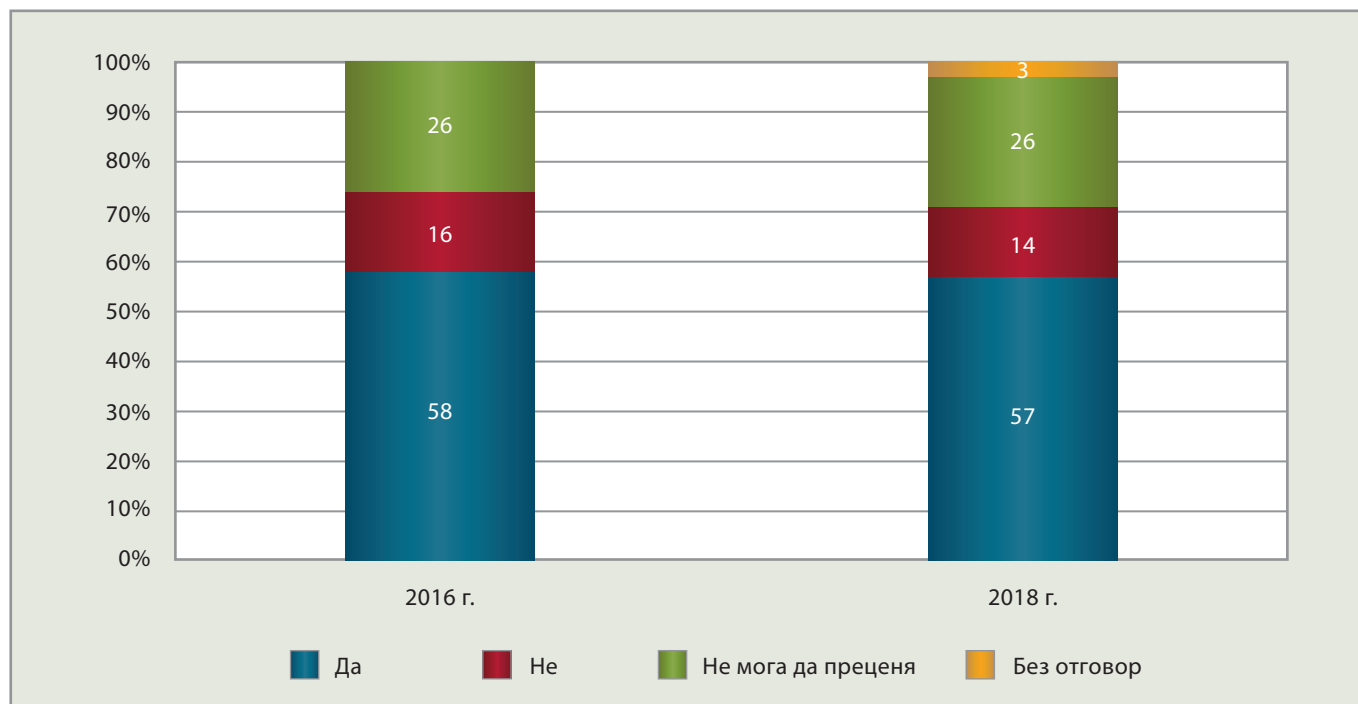
¹⁷ Вж. бел. 16.

Фиг. 32. Обществена подкрепа за ограничаване на финансирането на политически партии, които употребяват реч на омразата

Въпрос: Според Вас трябва ли „Да се спре държавното финансиране на политически партии, ако техните ръководители правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства“?

Фиг. 33. Обществена подкрепа за ограничаване на публичното финансиране за медии, които разпространяват реч на омразата

Въпрос: Според Вас трябва ли „Да се спре предоставянето на държавни и на европейски средства на медии, ако техни журналисти правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства“?

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Речта на омразата през 2018 г. се стабилизира като неразделна част от политическия и медийния пейзаж в страната – нивата на срещане на реч на омразата се запазват постоянни за последните пет години, около половината от респондентите са срещали реч на омразата през последната година, като се променят само засегнатите малцинства. Самото понятие „реч на омразата“ е срещано също от около половината от респондентите. Фокус групите показват, че за учителите, както и за ромите е много трудно да определят какво точно представлява „реч на омразата“, кои форми са престъпни и кои са просто обществено неприемливи и как следва да се реагира при срещането на такива изрази. Това показва, че публични политики за противодействие на речта на омразата или изцяло отсъстват, или доколкото ги има, са с ограничен ефект.

Макар че най-голям дял от хората, които са срещали реч на омразата през годината, съобщават, че са я чували от телевизията, разрезът по демографски групи показва, че достъпът до интернет е основен фактор за срещане на речта на омразата: обществените групи, които имат повече достъп до интернет (млади, образовани, живеещи в София), съобщават значително по-често от средното за страната, че срещат реч на омразата, отколкото обществените групи, които използват по-слабо интернет (по-възрастни, по-слабо образовани, живеещи в селата). Освен това в сравнителен план значението на телевизията като медия за разпространение на реч на омразата трайно намалява: ако през 2013 г. 75% от хората, които са срещали реч на омразата, са я чували по телевизията, през 2018 г. този дял пада до 56%. Нараства обаче, макар и малко, значението на обществените места (ресторанти, кафенета, обществения транспорт) като място за срещане на реч на омразата. Оттук могат да се изведат две препоръки. От една страна, мерките за предотвратяване на разпространението на речта на омразата в интернет трябва да бъдат приоритет в една цялостна национална политика за ограничаване на това явление. От друга, трябва да се има предвид и отговорността на

органите на местна власт (отговарящи за реда в обществения транспорт и на публичните места) за прокарването на такава политика.

Ромите биват трайно възприемани като основен обект на речта на омразата – за четирите проведени изследвания най-висок дял от хората, които са чували реч на омразата, съобщават, че тя е била насочена срещу роми. Динамиката в групите, които най-често биват възприемани като обекти на речта на омразата, засяга останалите четири общности: турци, мюсюлмани, хомосексуални и чужденци. През 2014 и 2016 г. беше регистриран ръст в срещането на реч на омразата срещу мюсюлмани и чужденци, несъмнено свързано с увеличаване приток на мигранти към страната и слабостите на националната миграционна политика. През 2018 г. съобщаването за срещане на реч на омразата намалява срещу всички изследвани групи с едно изключение: срещането на реч на омразата срещу хомосексуалните нараства двойно спрямо нивата от 2016 г. През 2018 г. хомосексуалните са втората най-засегната от речта на омразата малцинствена група, веднага след ромите, и този скок се дължи на дебатите около провалената ратификация на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие (Истанбулска конвенция). Самото явление реч на омразата изглежда се развива на отделни вълни, които са в пряка връзка с политическата конюнктура и засягат различни малцинства, но поддържат в общественото пространство един постоянен фон на тревожност и напрежение.

Ако до 2018 г. употребата на реч на омразата беше похват на маргинални политически играчи (трите националистически формации), с дебата около ратифицирането на Истанбулската конвенция вече проникна в арсенала на една от двете големи политически сили (БСП), при това против ценностите на европейското политическо семейство, към което партията принадлежи. Специално в контекста на противодействието срещу ратификацията на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие речта на омразата се развива заедно с антиевропейско говорене, което заплашва да разклати основния политически консенсус в страната.

Засилването на националистическите тенденции в политиката и трайното безразличие на правоохранителните органи към престъпленията, свързани с расова, етническа и религиозна омраза, в средносрочен план водят до отлив на обществена подкрепа за наказателната политика: през 2018 г. делът на тези, които знаят, че речта на омразата и извършването на

насилие заради етническа, расова или религиозна омраза са престъпления, е най-нисък от четирите проведени досега изследвания. Същевременно намалява дялът на тези, които биха подали сигнал в полицията, ако станат свидетели на публична употреба на реч на омразата от 26% (2014 г.) до 17% (2018 г.), и намалява одобрението за наказателно преследване на политици и журналисти, които използват публично реч на омразата (броят на съгласните, че трябва да има таква наказателно преследване, спада от 66% през 2013 г. до 57% през 2018 г.). С аналогичен дял намалява и броят на съгласните с наказателноправното преследване на агресивен национализъм – за пет години има спад от 10% на тези, които са съгласни, че агресивният национализъм трябва да бъде преследван по наказателноправен ред (от 73% през 2013 г. до 63% през 2018 г.).

Непроменено обаче остава общественото одобрение за финансови мерки за противодействие на речта на омразата: през 2018 г., както и през 2016 г., най-значителен дял от респондентите (64%) са съгласни, че трябва да бъде ограничено държавното финансиране за политически партии, чиито ръководители използват реч на омразата. Значително одобрение има и за

ограничаването на предоставянето на публични средства на медии, които използват реч на омразата. През 2018 г. най-голям дял от респондентите (57%) са съгласни, че трябва да бъде ограничено предоставянето на публични средства на медии, ако техните журналисти правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства. Нагласите по отношение на тези две мерки се запазват без промяна в сравнение с данните от 2016 г.

Както беше препоръчано и през 2016 г., необходимо е правоохранителните органи да насърчат съобщаването на речта на омразата като престъпление и да укрепят доверието на определени малцинствени групи в своята безпристрастност и компетентност. Една национална политика обаче за противодействие на речта на омразата не може да разчита само на органите на наказателно преследване. Ключова е ролята на системата на образованието (чрез мерки за насърчаване на толерантност, гражданско образование и медийна грамотност) и включването на мерки против речта на омразата в правилата за административно регулиране на финансирането на политически партии и медии с публичен ресурс.

За контакти във връзка с това изследване:

Институт Отворено общество – София
ул. „Солунска“ 56, София 1000

тел.: (+359 2) 930 66 19, факс: (+359 2) 951 63 48

www.osis.bg